

Anmeldelser

DANMARKS KIRKER.

Udgivet af Nationalmuseet. SØNDERJYLLAND ved Erik Moltke og Elna Møller. Under medvirken af Vibeke Michelsen. XX Haderslev Amt. Kbh. 1954. Gad. 924 s.

Afslutningen på 1. del af det planlagte firebinds værk om Sønderjyllands kirker er for så vidt en begivenhed af rang, som vi hernede til nu har skullet klare os med Haupts 70 år gamle Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein og de meget summariske oplysninger hos Trap. Savnet har for os i Sønderjylland været så meget føligere som man fra tysk side allerede før sidste krig havde den reviderede udgave af Haupt færdig for vestkysten af Sydslesvigs vedkommende (Sydtønder 1939, Husum 1935, Ejdersted 1939), og efter krigen Flensborg og Eckernförde. At man fra dansk side har foretrukket at behandle kirkerne for sig og lade de profane bygningsværker og inventarer vente til et senere værk er vist en fornuftig ordning. Principperne for indsamling af materialet er så forskellige, og provinsmuseerne må til sin tid være direkte medvirkende ved et sådant inventarium, mens Nationalmuseets 2' afdeling naturligt har kunnet løse de komplicerede opgaver i forbindelse med kirkebeskrivelserne.

DANMARKS KIRKER er jo ikke blot et værk, men en institution, en afdeling under Nationalmuseets 2' afdeling, og snart er et kvart århundred henrundet siden det første af bindene udkom. De principper for beskrivelse og for typografisk opstilling, der i sin tid blev fastlagt, må begribeligvis følges for helhedsvirkningens skyld, hvor uundgåeligt det end er at senere tider vil skifte smag og anse andre metoder for rigtigere. Hvad det ydre angår, er værket køligt fornemt, med en konventionel elegance som vækker respekt, men ingen beundring. Ingen typografiske narrestreger, ingen fede skrifter, ingen spatiering, ingen understregning, alt så fuldendt korrekt. Det samme gør sig gældende ved illustrationen. Fotograferingen er gennemgående prima, særlig for træskulpturenes vedkommende (detaljer som dem fra Halk, pag. 459 endog helt fremragende), men ofte medfører denne diskrete og neddæmpede reproduceren at tingenes sprog forvrænges, ikke mindst går det ud over kirkekunstens uimodståe-

lige humor. Men medgis må det, at den fordel, det *tyske* inventarium i så henseende opnår ved at samle illustrationerne på kunsttrykpapir *bag* i værket, her opvejes ved det praktiske i at tekst og illustration følges ad.

Hvad angår de redaktionelle principper, må de vel være så gennemprøvede i løbet af de forløbne 25 år at kritik må forstumme. I sandhed må man beundre værkets redaktører for den selvbeherskelsens kunst, de i deres beskrivelser lægger for dagen. Men hvor det dog liver op, når naturen går over optugtelsen og der smutter et rosende eller et fordømmende adjektiv ind i kataloget. Vel ved vi at sligt kan hævne sig grumt, at hvad vi idag priser, måske fordømmes i morgen, men kirkekunsten er jo ikke blot dødt stof, der skal måles og vejes, den er liv, og skal behandles som sådant.

Et særligt intrikat emne er de til forskellige tider stedfundne restaureringer af bygninger og inventar. Hvadenten der er tale om nulevende eller fortidige restauratorer og konservatorer, må det være svært ikke at tage stilling til kvaliteten af deres arbejde. I almindelighed refereres der blot dertil, undtagelser danner f. ex. afsnittet om Vilstrup kirke, hvor det hedder:

»Ved hovedrestaureringen 1939—40 omkalfatredes inventaret i kirken. Altertavle og orgel, der var forenet i en smuk empireopbygning, adskiltes, og orglet flyttedes ned i vestenden tilligemed de tilhørende, svungne pulpiturer; de gamle, enkle stolestader med lave trekantgavle og dørene, der havde bidraget til at give rummet et samhörrende og sluttet udseende, kasseredes . . . «

Og strålende veloplagt er Elna Møllers 28 sider lange redegørelse for Starup kirkes bygningshistorie, et skarpsindigt personlig præget stykke polemik mod den tyske restaurering og rekonstruktion i årene 1909/18.

Men ellers er den strenge saglighed dominerende, og selv om bogen indledningsvis er forsynet med en omfattende fagordbog, kan særlig de arkitektoniske afsnit være hårde nok at komme igennem.

Bogen om Haderslev amts kirker indeholder et forord, der gør rede for redaktionsprincipperne, den nævnte fagordfortegnelse, arkivaliefortegnelse og — foruden beskrivelserne af købstads- og landsbykirkerne — en redegørelse for Sønderjyllands politiske og administrative forhold af vort historiske samfunds højtfortjente æresmedlem, nationalmuseets tidligere direktør, *M. Mackeprang*, hvem vi iøvrigt har at takke for at kirkeværkets redaktion sprang de øvrige endnu ikke behandlede

kongerigske amter over og tog fat på Sønderjylland, der først har numrene 20—23.

Det er virkelig en bedrift direktør Mackeprang har udført med denne kun 15 sider lange afhandling. Ingensinde er der til dato skrevet mere instruktivt og klart om det mest udviklede område i dansk historie.

Selv om amtsinddelingen — hvad fremgår af dr. Mackeprangs indledning — set fra et historisk synspunkt specielt for Sønderjylland er uheldig, taler praktiske hensyn dog for den. Redaktionen følger da osse ganske nøje Trap, begyndende med domkirken i Haderslev, byens øvrige kirker samt Christiansfeld, derefter følger Sdr. Tyrstrup Herred med 7, Haderslev Herred med 9, Gram med 10, Frøs med 9 og Nørre Rangstrup med 5, i alt 40 landsbykirker plus de 4 ikke mere eksisterende i Dover, Endrupskov, Højrup og Lilholt.

Praktiske hensyn ligger vel osse til grund for at den kunsthistoriske oversigt, der som en sammenfatning afslutter hvert af amtsbindene, her skydes ud til alle 4 bind for Sønderjylland foreligger, et forhold, der bevirker at de her gjorte bemærkninger kun kan opfattes som en foreløbig anmeldelse til værket i sin helhed er trykt.

De historiske indledninger, der går forud for hver kirkebeskrivelse, kunne man nok ha ønsket sig mindre lapidariske, vist gerne til fordel for de tit lidt vidtløftige *bygningsbeskrivelser*, der følger efter bestemmelsen af beliggenheden.

En særstilling i bogen indtager naturligvis *Haderslev Domkirke*, om hvilken der ikke før er skrevet nogen dansk monografi af virkeligt omfang. Bygningshistorien er skrevet af anden afdelings leder, *Aage Roussel*, inventar og gravstene er beskrevet af *Erik Moltke* og *Vibeke Michelsen*.

En oprindelig granitkirke fra slutningen af 1100' tallet, af hvilken kun kvadre i den nuværende teglstenskirke er bevarede, afløses af det monumentale bygningsværk, der er genstand for Roussels velskrevne og klart overskuelige, godt 60 sider lange beskrivelse. Vederkvægende sammenfatninger letter den mindre arkitekturkyndiges trælsomme vandring gennem den vældige bygnings forskellige afsnit: den romanske af cistercienserne inspirerede korskirke, den senromanske hallekirke, det gotiske kor fra først i 1400-tallet, kapellerne og de mange senere tilbygninger.

Domkirkens inventar har desværre ikke bygningens internationale format. Når bortses fra de sjældne alabastfigurer i altret, den flensborgske malmdøbefont og de særprægede sten-

epitafier, kan resten vel anskues i sammenhæng med amtets øvrige kirkers inventar.

Af de 40 kirker på landet er de 4 (Tyrstrup, Bjerning, Jels og Vojens) nye. De øvrige fremviser talrige fællestræk m.h.t. bygningshistorien. For kors og skibes vedkommende er de alle opførte i romansk tid og byggematerialet er granitkvadre og/eller kamp (med undtagelse af frådstenskirken i Starup og tufstenskirken i Lintrup (og lidt i Fole). Romanske apsider har kun få af dem: Aller, Oksenvad, Nustrup, Skodborg, Hygum, Fole og Toftlund (og genopbygget i Lintrup). De gotiske tilbygninger, ofte af munkesten, er tårn, sakristi, våbenhus, korsarme, øst- eller vestforlængelser. Karakteristisk er for en del kirker at tårnet anbringes i øst (Hjerndrup, Grarup, Halk). I nyere tid — i Frøs og i Nørre Rangstrup Herreder endog overvejende i forrige og i dette århundrede — er fortrinsvis tilsat våbenhuse. Afgørende ændringer i Vedsted, Skodborg, Gram og Toftlund.

Romanske billedhuggerarbejder møder vi i portalerne i Aller og Skodborg, billedkvadre og tympaner i Hjerndrup, Grarup, Jels og Skrave. Morsomst er vel skibet i Vilstrup.

Når vi lader den ejendommelige, ufuldendte frådstenskirke i Starup ude af betragtning, gør de øvrige et såre ensartet indtryk, behageligst hvor de står mest urørt, som de små primitive kirker i Hjerting og Tirslund. Kun kirken i Øsby har i gotisk tid gennemgået en radikal fornyelse. Den er amtets mest højthvævede kirke. Den er vel osse den længste.

Til bygningsbeskrivelserne, som *Elna Møller* har æren for, hører for hver kirke en plan, gengivet i forholdet 1 : 300, med signaturer for murværkets tilblivelsestid. Yderligere et eller to exteriører af bygningerne som helhed, og — i regelen — eet interiør. Hvert afsnit er fikst afsluttet med et beliggenhedskort fra slutningen af 1700-tallet, hvor sådanne har kunnet tilvejebringes. De samlende oversigter må vi afvente med den kunsthistoriske oversigt, ikke særlig praktisk i øvrigt.

Større variation byder os Haderslevkirkernes *inventar*. Fra romansk tid er kun døbefontene, næsten alle af granit, bevarede. Mest karakteristisk fra amtet er den såkaldte Haderslevgruppe, hvis kendingsmærke er ranken (Bjerning, i Haderslev Museum, Vilstrup, Starup og Øsby). Mest særpræget er den i Jegerup med bemærkelsesværdige relieffer i foden. Kun i Halk findes der en malmfont, magen til den i Haderslev domkirke, af samme Flensborgmester. Kunstnerisk set er vel Lintrupfonten med sine rige skulpturer amtets betydeligste. Romanske er dog osse foruden en del gravsten et par røgelseskar, hvoraf to fra Øsby og

Hygum i Nationalmuseet, og et fra Gram i Flensborg Museum.

Men heller ikke det *gotiske* inventar har tiden været god ved. Middelalderkirkens fornemste pryde, *altertavlen*, med hvilken kirkekunsten kulminerede i tiden indtil renæssancen, er i Haderslev amt repræsenteret ved eksklusive, men meget få eksemplarer. Man bemærker at omflytningen af højaltrene hyppigt forekommer, at kirkerne — som regel til skade — har anskaffet sig nyt og overladt et fattigere sogn sit gamle alter. Således har 12 af de 40 Haderslevkirker altre fra tiden efter 1800 (foruden Gl. Haderslev), Domkirken og Lintrup har nykonstruerede altre med karbuekrucifikser som pryddelse.

Kun 8 af kirkerne har bevaret de oprindelige (sen)gotiske altre, nemlig Hjerndrup (fra Tyrstrup), Halk, (med renæssanceramme), Hammelev, Vedsted (fra Øster Løgum), Nustrup, Skrydstrup (nyere skab), Branderup og Tirslund, alle fra tiden mellem 1450 og 1525. Fem af disse kirker har — sammen med 14 andre — yderligere enkelte figurer eller figurgrupper fra tidligere høj- og sidealtre, Halk endog et helt sidealter. Hertil skal af det gotiske inventar så føjes de ret hyppigt forekommende korbue- og processionskrucifikser (henvend halvdelen af kirkerne), der i nogle tilfælde udgør det ældst eksisterende træinventar overhovedet, således det i Fjelstrup, der betegnes som et af de bedste middelalderlige krucifikser i Danmark (o. 1250). En lignende alder har krucifikserne i Oksenvad og Jegerup, mens St. Hjælper-krucifikset i Nustrup, som det eneste i det nuværende Danmark (fra slutningen af 1400-tallet), nok tør karakteriseres som amtets største attraktion hvad kirkeinventar angår.

Er os end lidet levnet fra den gotiske storhedstid, er der perler iblandt. Her skal kun nævnes den i så mange henseender rige Halk kirke. Altertavlen her er et lybsk arbejde af højeste kvalitet. Specielt er de 18 personer under korset (9 »gode« og 9 »onde«) levende kunstværker som intet i hele landsdelen kan overgå. Stilistisk renere er amtes andet pragtstykke i Nustrup kirke, der har sin gotiske skabstavle intakt. Midtskabets figurgruppe er vel amtets talrigeste (40). Skæringerne er mere uensartede end i Halk-tavlen, og der er i højere grad lagt an på helhedsvirkningen. Fløjenes figurer — der er udført af en anden kunstner end den, der har gjort midtergruppen — er vurderet højt. De udgør hver for sig et individualistisk kunstværk.

På de mange bevarede brudstykker, hvoraf en del befinder sig i museer i København, Sønderborg, Flensborg og Slesvig, findes yderligere bekræftelse på gotikkens høje standard. I Frø-

rup er der halvdelen af en midtskabsgruppe, forestillende »de gode«, henført til den såkaldte »Herslev-mester«, et af de få arbejder fra amtets kirker, der med nogenlunde sikkerhed har kunnet føres hen til et bestemt værksted. — Landesmuseums Golgata-relieffer fra Vonsbæk, der fra tysk side har været henført til Lübeckmesteren Henning von der Heide, tillægges her den samme (anonyme) mester der har gjort den ovennævnte Halk-tavle, og en Anna Selvtredie figur fra samme kirke (nu i Nationalmuseet), en opfattelse der synes godt underbygget, hvor rart det end havde været om man havde haft navnet på amtets bedste billedsnider. — Til de større ting hører osse de 12 apostelfigurer fra Jegerups tidligere højaltertavle, som skal gå helt tilbage til tiden o. 1400 og dermed være *de ældste altertavlefigurer* i hele landet. De repræsenterer den bertramske »blide stil«, en nedertysk retning fra slutningen af 1300-tallet. — En biskop fra et sidealter i Hjerting (c. 1500) og apostelrækken fra højalteret i Bevtoft sammen med den i samme kirke, mesteren for de lybske stenmadonnaer tilskrevne Maria med Barnet (c. 1475) må som det sidste anbefales kirkekunstens elskere som mål for den pilgrimsfærd kirkeværket animerer til.

Det er imidlertid ikke gotikken der præger Haderslev amts kirker. Hvad vi kan iagttage på Halks eksklusive altertavle, hvor amtets bedste gotiske midterskab er indfattet i en senrenæssance-ramme (ca. 1630), er i sig selv typisk for hele distriktet, ja, vel for Sønderjylland med. Men intet sted støder to tidsaldres stilarter brutalere sammen end her, og intet sted fornemmer man stærkere renæssancens kunstneriske afmagt, og det endda på trods af at Halk-tavlen er et såre dygtigt arbejde. Renæssancens værksteder, der i modsætning til gotikkens gerne er hjemlige, lader sig ganske anderledes let erkende hernede. Halk-tavlen er beslægtet med tilsvarende arbejder i Åstrup og Oksenvad.

I 17 af amtets kirker er *renæssancen* altertavlens stil og udgør dermed den største gruppe. Grundtypen forefindes i Moltrup, i Jegerup (egl. fra Øsby), i Vojens (egl. fra Starup), i Stepping, i Hoptrup, alle fra første fjerdedel af 1600-tallet. I storfeltet, der er flankeret af søjler, er indsat et gerne senere malet nadver- eller korsfæstelsesbillede. De fløjliggende sidestykker er oftest frie, og ligeledes rammer om malerier med bibelske motiver. Over storfeltet er der en trekantgavl, over sidestykkerne voluttopstykker. På postamentfremspringene sidder udskårne hoveder med alle mulige narrestreger. Arkader med kanneleret rammeværk, en uendelighed af ædelstensbosses, båndslang, karya-

tider og putter, »vinger« i fortsættelse af sidegavlene med kar-toucher o.s.v., er de faste elementer disse strengt ornamentale altre er opbyggede af. Man kan ikke sige at Haderslev-snedkrene i deres renæssance-altertavler nåede over jævnmålet. Bedre er vel et par udenamtsarbejder i Gram og i Skodborg af Varde-mesteren Jens Olufsen.*)

Skal et enkelt af Haderslev amts renæssancealtre fremhæves, må det blive Hjertings (opr. fra Hygum). Det dækker helt det lille kors østvæg, beregnet til en større kirke som det var. Som karyatider fungerer fire festlige, respektløst udskårne evangelister, anbragt på en kraftig beslagværksdekoreret postament-bjælke, indrømmende de tre malerier, nadveren, »tro« og »håb«, de sidste fra tiden. Topstykket med en Golgatascene har samme bredde som storfeltet og er flankeret af to kraftige hermer. Hele arbejdet i al sin landlighed er så gedigent og redeligt og trods sine mangfoldige detaljer så uniformt at det kan hævde sig blandt renæssancens bedste.

Prædikestolene i amtet er forholdsvis ensartede. Medtar vi domkirken og Gl. Haderslev, fordeler de sig således: renæssance 16, barok (mm) 14, nye 12.

Her synes at være tale om helt andre snedkere, kvaliteten er for renæssancearbejderne såre god, ja i et enkelt tilfælde vel uovertruffen noget andet sted i hele Sønderjylland. Bemærkbart er det at der er 5 (7) stole fra tiden før 1575 i behold: Stepping, der regnes for Sønderjyllands ældste, fra 1558, Halk og Øsby fra 1559, Nustrup og Tirslund (omend omarbejdede) fra o. 1575 (samt et par foldeværksstole fra Toftlund (der fungerer som degnestol nu) og Hammelev, hvis fyldinger er indsat i alterbordet.

Prædikestolen i Øsby, der har værkstedsfællesskab med Tyrstrups tidligere, og tre af de forannævnte, er skåret af en overmåde smagssikker kunstner. Endskønt den indeholder de vanlige renæssanceelementer (rundbuede arkader, kerubhoveder, akantus, søjler, tandsnit, perle- og æggestave) er de anvendt så behersket at arbejdet fornemmes som sydligt købstadsarbejde. I midtfeltets pilastre er fremstillet som dobbeltkaryatider Adam over Eva, og fanden under sin oldemor. Det er vist første gang den dame træffes i dansk kirkekunst!

I den østlige del af amtet, i Toftlund, har en Løgumkloster-snedker skabt en noget bastant kopi af Tønder-stolen, og det så

*) Carsten Petersens teori om at disse mange ret ensartede alter-tavler skulle være udført af Hans Dreyer — Sønderjydske Aarbøger 1927 — synes ikke godtaget af kirkeværket.

sent som 1654, men endnu besynderligere er det at prædikestolen i Branderup fra 1725 synes skåret efter Tønder-normens læst.

Barokkens prædikestole er med undtagelse af domkirken (fra 1636) mindre særprægede. Mellem Hjerndrups, Røddings, Lintrup og Hjertings synes der at være nær sammenhæng, som mellem Allers og Hammelevs. Et par er udefra, Hoptrup fra et Flensborg- og Vilstrups fra et Middelfart-værksted.

I Frøs og Nr. Rangstrups herreders kirker har man ladet *pulpiturene* urørte i forholdsvis mange af kirkerne. De fleste er fra 1700-tallet, men Øster Lindets allerede fra 1679. Kun een kirke i amtet har *loftsdekoration*, Åstrup, med et kassetelloft fra 1675.

Takket være gamle bestemmelser om at guldsmedene skulle stemple deres arbejder med by- og mestermærke, er det os muligt i højere grad end for det øvrige kirkeinventars vedkommende at afgøre hvilke håndværkere der har udført *Haderslev-kirkernes sølvbestand*. Som helhed betragtet er bestanden lidet original og indeholder ingen pragtstykker eller særprægede arbejder, der hæver dem over landsdelens øvrige arbejder. Men de giver en udmærket illustration til særlig det haderslevske guldsmedehåndværks udvikling gennem to århundreder.

Fra romansk tid er os intet overleveret, og fra gotisk tid kun lidet, og oftest i forbindelse med omarbejdede kalke. Intakt er alene en i Landesmuseum i Slesvig opbevaret, fra Marianerkapellet i domkirken stammende kalk med årstal 1506. Den har den gængse gotiske form, sekskantet fod og skaft, flad knop med rudebøsser, i hvilke i minuskler er indgraveret det vanlige Ihesvs. Lidt ældre er alterkalken i Stepping, hvor bægeret, ligesom på de to indbyrdes beslægtede kalke i Vilstrup og Vonsbæk fra tiden o. 1500, er fornyet. Og endelig er knoppen i Vedsteds kalk rent gotisk (resten senere). Osse i de beslægtede kalke i Frørup, Jegerup og Fjelstrup er der benyttet dele af ældre, gotiske, ligesom senere renæssancens guldsmede direkte kopierer gotikken (det pånittede krucifiks på Hammelev-kalken, der med seks-tunget fod er et renæssance-arbejde, men først udført i 1650'erne — af samme mester som Fjelstrups). Kalkene i Hjerndrup og Magstrup, der må være udført i samme værksted (men usignerede), har trods renæssancefod stærke gotiske træk, uden at der vel derfor er grund til at formode at knopperne med stavværks-gennembrudte tunger er ældre og andet end kopiering.

Men alt i alt giver det overleverede os intet virkeligt indtryk af den førreformatoriske guldsmedekunst. Ikke engang arkivalisk lader kirkens rigdom på ædelmetaller sig spore længere. Hvad der (p. 141) refereres til af klenodier, tilhørende Marianerkapellet i domkirken, er kun en brøkdal af hvad der har været. Ædel-

metallernes konstante værdi og genstandenes omsmeltelighed i forbindelse med menneskelig griskhed forklarer hvorfor alle spor af højmiddelalderens rige guldsmedekunst er udslettede.

Med de ovennævnte sengotiske kalke udgør det samlede antal sølvgenstande i amtets kirker henved 150, hvoraf næsten halvdelen kan tilskrives guldsmede fra Haderslev. Typerne er: alterkalk og disk, vinkande og oblatæske, berettelsessæt, en enkelt klingpung og 3 brudekroner. Af vinkanderne har kun de 6 kunsthistorisk interesse.

Forholdsvis få af arbejderne er indkøbt i Tyskland, nemlig 3 oblatæsker, hvoraf en fra Hamborg i domkirken, to fra Augsburg i Vilstrup og i Nustrup, samt en kalk i domkirken fra Kongsberg og en brudekrone fra Halk (i Haderslev Museum) fra Altona, resten er fra landsdelen og det øvrige land, først og fremmest Tønder med en halv snes genstande i den vestlige del af amtet, Løgumkloster med 4 (herunder den fejlagtig Høvring i Randers tillagte brudekrone i Vilstrup, som må være udført af Christopher Hiller), Åbenrå med 4 (deriblandt amtets eneste sølvklingpung af Rudolph Nielsen, i Agerskov) — og så Kolding, Ribe og Ringkøbing. Starups sygekalk, hvis initialer IM blot anføres, tør vel tillægges Sønderborgmesteren Jürgen Matzen Jürgensen?

Ganske få uopløselige signaturer er forefundet, således IHP og GS på kalkene i Grarup og Øsby samt IM på sygekalk og -disk i Tyrstrup, og HCL på brudekrone i Hoptrup. Mesterbestemmelserne, der er baserede på Bøjes fortegnelse, giver almindeligvis ingen anledning til kritik. Usikkert er det dog at henvføre sygekalkene i Vilstrup og Hammelev med mærket PP til Peter Petersen i Tønder, af hvem ellers intet kirkesølv kendes, når det om en ganske tilsvarende (og tidligere) af Claus Otzen i Åstrup hedder: Samme populære (!) kalkform udførtes af bl. a. Peter Petersen i Tønder . . . , hvor der altså er grund til at formode at typen er skabt af Otzen, altså i Haderslev, der osse har en Peter Petersen, samtidig med Tønders, som vel snarere må antages at ha efterlignet Åstrup-kalken. I nedenstående liste over de Haderslev-guldsmede, der har udført sølvarbejder i Haderslev amts kirker, er disse to arbejder da tillagt PP i Haderslev, selv om endnu ingen afgørende bevisligheder for teorien foreligger. Mestrene er nævnt i den rækkefølge de angives i hos Bøje.

Thomas Hansen Bahr: 2 vinkander i Domkirken 1677 og 1687
Kalk og disk i Fjelstrup 1655.
Kalk i Vedsted 1679.
Kalk i Hammelev c. 1650.
Kalk i Jegerup 1653.

- Mathias Mogensen:* Kalk og disk i Aller 1712.
Sygekalk i Hoptrup 1740.
Kalk i Åstrup 1711.
Kalk i Moltrup 1720.
Kalk i Oksenvad 1724.
Disk til sygekalk i Agerskov 1743.
- Iver R. v. Barm:* Oblatæske i Øster Lindet 1762.
Oblatæske i Fole 1767.
- Wolf Petersen:* Oblatæske i domkirken 1754 (rep.)
Bæger til kalk i Hjerting 1746.
Ske i domkirken (1777).
- Claus Otzen:* Disk i Gl. Haderslev 1780.
Sygekalk i do. 1773.
Disk i Halk 1778.
Oblatæske i Øsby 1772.
Sygekalk i Åstrup 1766.
Disk i Moltrup.
Sygekalk i Moltrup 1773.
Sygekalk i Oksenvad 1759.
Kalk i Jels 1759.
Sygekalk i Vedsted.
Kalk og disk i Nustrup 1784
- Jens Jensen Due:* Bæger til kalk i Tyrstrup 1775.
- Peter Petersen:* Kalk i Hoptrup og oblatæske 1790.
Sygekalk i Vilstrup 1785.
Sygekalk i Hammelev 1784.
- Martin Hinr. Petersen:* Sygesæt og oblatæske i Øsby ca. 1800.
Kalk i Sommersted 1810.
Sygekalk og disk i Bevtoft 1807
- Joh. Ad. Müller:* Sygekalk i Fjelstrup 1815.
Vinkande i Vilstrup 1818.
- Thomas Larsen:* Kalk og oblatæske i Halk 1812.
Sygekalk i Skodborg 1816.
Sygekalk og disk i Hygum (1812).
Rep. af kalk i Jegerup.
- Fr. Wilh. Sievers:* Sygekalk i Øster Lindet 1837.
- Joh. Peter Rode:* Disk i Hoptrup 1837.
Kalk i Rødding 1829.
Bæger på sygekalk i Magstrup.
Kalk i Skrave 1829.

Wolfgang Petersen:

Disk i domkirken.

Rep. af oblatæske i Starup 1839.

Dåbsfad i Øsby 1839.

Vinkande i Åstrup 1832.

Kalk, disk og vinkande i Hygum 1839.

Kalk og oblatæske i Toftlund 1844.

Joh. Wilh. Nissen:

Sygesæt i Aller 1865.

Rep. af kalk i Øsby 1865.

Disk i Vedsted.

Rep. af kalk i Skrydstrup.

Kalk i Øster Lindet 1856.

Kirkeværket giver — som det ses — et omfattende supplement til Bøje og — understreget med talrige illustrationer — et solidt bidrag til håndværkets historie. Med kirkesølvet må de gamle mestre formodes at ha gjort sig mest umage, og håndværkets standard lader sig sikkert aflæse i netop denne genre. Den kunstneriske kraft den kirkelige træskærerkunst fra senmiddelalder og renæssance lægger for dagen, fornemmes ikke her, men med sin soliditet og gedigenhed er sølvarbejderne det sidste udtryk for betydeligt kunsthåndværk i kirkens tjeneste.

Meget mere burde fremhæves af den righoldige inventarfortegnelse, men det får blive ved et par antydninger: *Klokkerne*, hvor man forbavses over at der trods udrensningen under første verdenskrig findes *romanske* klokker fra o. 1200 i Hjerndrup og i Skrydstrup, og gode renæssanceklokker i Stepping og Magstrup, for ikke at glemme messeklokkerne i Agerskov og Tirslund, *alterstagerne* og *dåbsfadene*, der spænder over tidsrummene sengotik, renæssance og barok, hvor de er bedst, og — til sidst — gravminderne, *epitafier* og *gravsten*, hvor man mindre forbavses over den høje kvalitet i domkirkens store mængde end over i en landsbykirke som Øsby at finde forfinede barok- og rokokoeptafier sammen med romanske gravsten af bedste kvalitet.

I denne sammenhæng tør måske fremsættes et par kritiske bemærkninger til det system eller rettere mangel på system der benyttes ved citering af gravinscriptioner, f. ex. pag. 199: Hvor ligger »Copenhagen«? Pag. 202: Hvor Kekenis? Pag. 231: Hvor Alt Hadersleben? Pag. 313: Hvor Sautrup på Sundeviid? Enten skal vel teksten citeres ordret eller på *dansk*.

Ja, en begivenhed er udgivelsen af dette værk. Vi har fra dansk side så meget der skal indhentes med hensyn til udforskningen af Sønderjyllands historie. Der er så meget af det gamle der skal gøres om, der er så mange nye synspunkter der venter på at se dagens lys. Med DANMARKS KIRKER fornemmer man at noget for en gangs skyld er gjort *færdigt*. Der er hold på det,

og der er stof for en legion af lokalhistorikere, råmateriale til metre af nye historiske arbejder. Og der er animering til et utal af monografier. Og hvor får vore lokale museumsfolk travlt, når de skal redde alt det der ifølge bogen ligger på kirkelofter og i præstegårde og som bør reddes, mens tid er.

Disse spredte bemærkninger skal afsluttes med en hyldest til manden bag det hele, redaktør *Erik Moltke*, hvis flid og grundighed, hvis elskværdighed og hjælpsomhed er kendt ud over den hele landsdel, i hvis kirker han har været en kær gæst. Vi må ønske ham held til på kortest mulig tid at få mammutværket færdig. Første hæfte af Tønder-bindet er trykt, og vi venter spændt.

Sig. Schoubye.

Marten Refslund Poulsen: Erindringer II.

Genforeningen i Nordslesvig. (Det Danske Forlag 1957). 320 sider.

Med en let omskrivning af Martin A. Hansen kan vi sige, at vi i Nordslesvig har været rige på »episke« mænd, bærere af den lange erindring og præget af frodig fortælleglæde. Nicolai Svendsens og Marten Refslund Poulsens levnedsskildringer er vidner herom fra de senere år. Levende optaget af dagens spørgsmål som de begge er, har de i deres tilbageblik over et langt livs brogede hændelser ikke blot delagtiggjort os i disse, men tillige givet samtiden glimt af vore forfædres livsrytme, den århundredgamle tradition, som er gået under i vor tid og helt vil være udslukt med disse fortællere.

Refslund Poulsens 2. erindringsbind er ført frem til 1952 og skildrer således i egentligste forstand vor egen tid fra afstemningen til i dag, ærligt, usminket og højst personligt. Det er ikke forfatterens agt at skrive tidsalderens historie, han understreger flere steder, at han vil give sine egne oplevelser. Vi får dem, set gennem et temperament og med navns nævnelse af de mennesker, han har haft med at gøre. Men da han har været med i så meget og har taget så aktivt del i landsdelens liv, bliver hans erindringer tillige et stykke samtidshistorie af høj rang.

De første halvhundrede sider omhandler afstemningstiden og genforeningen. Derefter følger bogens fyldigste afsnit på ca. 140 sider om mellemkrigstidens indlevelselsesproces og kriserne, med tyngdepunkt i de mange økonomiske og andre praktiske foretagender, hvor der blev gjort brug af Refslund Poulsens arbejdskraft. Et halvt hundrede sider er viet skildringen af hjemliv og personer i Bovlund, slægt og venner, og de sidste firsindstyve sider behandler besættelsestiden og problemerne efter 1945, herunder især Sydslesvig-røret.

Det er ikke at vente, at redegørelsen for afstemnings- og genforeningstiden skulle føje nyt til vor viden om denne periode. Det forekommer mig, at forfatteren — hans stærke temperament og aktive deltagelse i kampen om grænsen taget i betragtning — redeligt stiller de stridende opfattelser op og gør ret og skel til begge sider. Selv om jeg kun har oplevet disse begivenheder som stor dreng, mærkes dønningerne nu så længe efter i mit sind. De følelsesmæssige bindinger til mit barndomshjem giver mig forståelse for kampen for Mellemslesvig, men såvel principielt som også på baggrund af tildragelserne i det siden da forløbne åremål må det erkendes, at H. P. Hanssens linje var den rigtige. Derimod anser jeg hans indtræden i ministeriet Zahle som uklog og måden, hvorpå det skete, stødende over for Vælgerforeningens bestyrelse. I dette forhold ser jeg hovedårsagen til, at det ikke blev H. P. Hanssen, der holdt hovedtalen på Dybbøl, men grev O. D. Schack.

Meget støv hvirvledes op i kampens hede, noget af det kunde og burde være undgået, »men ellers var det rimeligt, at der blev kæmpet. For det var ikke en Storm i et Glas Vand. Det var et for Danmark livsvigtigt Spørgsmål. Hvis det ikke havde grebet dybt og sat Sindene i stærk Bevægelse, så havde det været en folkelig Mangel«. Med disse kloge og velafvejede ord giver Refslund Poulsen de mange år efter sin vurdering af grænsestriden, hvis følgevirkninger også han personligt fik at mærke.

To steder i dette afsnit af bogen siger forfatteren, at de kongerigske Flensborg-folk (ved deres private udsendinge til fredskonferencen) selv var skyld i den uheldige bestemmelse om de udenforstående tyske tilrejsendes stemmeberettigelse. (s. 46 og s. 54). Det kan næppe være rigtigt. Det er indføjelsen af den 3. afstemningszone, der skyldes de nævnte kredse. Slettelsen af rømningsområdet syd for 2. zone skyldes ubehændighed eller forglemmelse fra dansk side. Men slettelsen af den afgørende passus vedrørende de stemmeberettigede — »og udvist af de daværende magthavere« — tillægges som bekendt de sejrende magters juristkommission og opfattes som en redaktions- eller korrekturfejl.

Det store afsnit om de praktiske forholdsregler og økonomiske foranstaltninger som følge af genforeningen og kriserne er bogens vægtigste og er højinteressant læsning. Det er ikke altsammen lige let tilgængeligt, hvilket især gælder beretningen om Nord-slesvigsk Kreditforenings endeligt og organiseringen af Sønderjyllands Kreditforening. Som helhed giver det et imponerende billede af statens og enkeltpersoners indsats på de nævnte felter og er, såvidt jeg ved, den første samlede skildring af alt dette set

indefra og vurderet sagkyndigt af en mand, hvis livsgerning det har været at tage del i kreditforeningsarbejdet, domænevurderingen, Nordslesvigs elektrificering, jordfordelingen, Lånecassen for Sønderjylland, gældssaneringen under den store krise og meget andet. (På s. 94 efterlyser Refslund Poulsen Nordslesvigsk Kreditforenings forhandlingsprotokol, det er fantastisk og meget beklageligt, at den er forsvundet, den må kunne findes!)

Det vilde sprænge denne anmeldelses rammer at gå dybere ind på redegørelsen for de nævnte foretagender. Man imponeres af Refslund Poulsens arbejdskraft, hans sagkundskab og rolige om-dømme. Også her mærker man mennesket bagved, arbejdet blev aldrig til »sager«.

Under skildringen af den store krise vedstår forfatteren sin sympati for L. S.-bevægelsen, men tager skarpt afstand fra de rabiate ledere. Man skal sikkert selv have haft »skoen på« for at kunne forstå denne indstilling. Det gjorde bl. a. H. P. Hanssen ikke, og på dette ene punkt kritiserer forfatteren den ellers beundrede fører og hans blad Hejmdal for manglende forståelse af krisens alvor.

Personerne, der omtales, får deres skudsmål, mange af dem i rammende småglimt. Det er naturligt, at H. P. Hanssen skildres udførligt. En anden af mellemkrigstidens hovedskikkelser, Martin Hammerich får vi et levende og detaljeret billede af. Det er en glæde at læse om denne kloge og ædle personlighed, som fortjener en selvstændig skildring, der kan give ham og hans betydningsfulde, uselviske virke den centrale placering i vor landsdels nyeste historie, der tilkommer ham.

Kapitlerne om nazismen og besættelsestiden giver vægtige bidrag til en vurdering af denne skelsættende periode, og også her træder forfatterens uafhængige og kritiske personlighed frem. Han vender sig lige stærkt mod visse tågede højskolefolks forventninger om en folkelig fornyelse fra nazismen som mod nogle avisers, især Politikens servile skrivelser i forvirrelsens sommer 1940. I modsætning til de fleste af sit slægtleds nordslesvigere forstår Refslund Poulsen modstandsbevægelsen og værdsætter dens indsats positivt især for vor folkemoral, som Scavenius-politikken tilføjede så stor skade.

Bogens sidste store afsnit om Sydslesvig er særdeles interessant og tankevækkende. For at skaffe sig et førstehånds kendskab til forholdene foretog forfatteren i 1935 en 8 dages studietur til Sydslesvig og tegner et vederhæftigt og veldokumenteret billede af det danske mindretals økonomiske og folkelige vilkår på den tid. Ud fra sine forudsætninger måtte han reagere stærkt mod Sydslesvig-røret efter 1945 og dets statspolitiske målsætning.

Han går afgjort imod talen om den danske folkegrund som løftestang for bevægelsen, ligesom han tager afstand fra den påståede parallel mellem røret i Sydslesvig og da »Nordslesvig vågnede« hundrede år før. Derimod stiller han sig ligesom Jakob Petersen absolut positivt til Sydslesvig-rejsningens folkeligt-kulturelle aspekter.

Til slut berøres arbejdet for at få Christmas Møller valgt i vor valgkreds ved folketingsvalget 1947. Det forekommer mig uforståeligt, at hans stillere ikke kunde se, at de gjorde Christmas Møller en bjørnetjeneste ved at være med til at tilføje ham dette sidste sviende nederlag.

Refslund Poulsen bidrager i forbigående til sin selvkaraktistik ved at sige, at han har manglet charme og en lykkelig hånd, og et andet sted omtaler han sig selv som mere fordækt end den typiske vestjyde. Hans bog støtter ikke denne opfattelse. Den er tiltrækkende ved sin livfuldhed og klogskab, ved sin åbenhed og åbenhjertighed.

Marten Refslund Poulsen har med afslutningen af denne erindringsbog indfriet den forpligtelse, som Jacob Appel stillede ham overfor ved Bovlund frimenigheds 50-årsdag i 1929, da han pålagde ham at skrive Bovlund-egnens og dens særprægede personlighedens saga. Det er blevet et værk, der fylder ikke blot i bredden, det går dybt, langt tilbage i tiden og har en vrimmel af levende træk fra oplevelser og om mennesker. Sagaen er fast komponeret. Man overvældes ofte af enkelthederne, men de lange linjer, udsynet og overblikket går igennem det hele. Og først og sidst er bogen holdt sammen af skribentens personlighed, der træder frem med sine markante træk, ikke så den dominerer, men giver det oplevede relief og liv. I mange måder træder han for læseren frem som de Bovlund-folk havde ord for at være: Kantede og kritiske, selvbevidste og selvhjulpne bønder, fast forankrede i tilværelsens realiteter og samtidig med sans for oplysning og dyb respekt for åndelige værdier, åndeligt levende som de selv var — jordnære og med en vid åndelig horisont.

A. Feilberg Jørgensen.

Personregistret har et par fejl i de anførte sidetal, og enkelte navneformer er ukorrekte. Det gælder L. S.-formanden, hvis navn skal skrives med ch, endvidere forfatteren Åge Meyer Benedictsen, og den professor Bentzen, der omtales på s. 91 i forbindelse med Sønderjydsk Fond må være prof. Viggo Bentzon, endelig må personregistrets: Oksen, Jens, Direktør, være forvekslet med sin far, Peter Oksen. Slesvig-holstenismens lærefader må have sit navn med w, og der er faldet et d ud i den tyske Organisation Todt's navn.

Bognyt

Niels Friis: Marcussen & Søn 1806—1956: Åbenrå 1956, 101 s.
+ tysk og engelsk resume.

Åbenrås ældste virksomhed, orgelfirmaet Marcussen & Søn, har holdt 150 års jubilæum og har i den anledning formået den på orgelbyggeriets historie meget kyndige redaktør Niels Friis til at udarbejde et smukt festskrift. Der er ikke så lidt af et eventyr over grundlæggeren Jürgen Marcussens livsbane. Født i Snogbæk 1781 under små kår, der ikke tillod nogen systematisk uddannelse inden for det fag, han allerede fra barns ben havde besluttet sig til at virke i, arbejdede han sig ved flid og udholdenhed, bistået af en intuitiv opfattelse af de fundamentale grundregler inden for orgelbyggeriet, frem til at indtage en førende plads inden for dette fag. Hans første orgel, et lille positiv på nogle få stemmer, var færdigt 1806 og er formentlig blevet opstillet på Tønder seminarium. I de første åringer bestod hans arbejde mest i reparationer af landsdelens orgler, men senere, efter at han som medhjælper havde fået præstesønnen Andreas Reuter og virksomheden var flyttet til Åbenrå, byggedes store kirkeorgler, ikke blot i hertugdømmerne, men også i kongeriget. De to kompagnoner Marcussen og Reuter blev venner med de berømte organister og komponister C. E. F. Weyse og J. P. E. Hartmann, og næsten alle større orgelbygninger og -reparationer inden for helstatens område blev overladt Åbenrå-firmaet. Efter Reuters død 1847 optoges sønnen Jürgen Andreas Marcussen som kompagnon. Han havde både hjemme og i udlandet fået en grundig uddannelse inden for sit fag, og under firma-navnet Marcussen & Søn vinder man nu indpas i Sverige, noget senere også i Finland. I fremmedherredømmets tid udførtes kun enkelte arbejder i kongeriget, og firmaets arbejdsområde kom helt overvejende til at ligge i Tyskland. Først efter genforeningen har firmaet under ledelse af Johannes L. og Sybrand Zachariassen igen kunnet indtage den førende stilling inden for dansk og nordisk orgelbygning, som det havde før 1864. Jubilæumsskriftet er især beregnet for fagfolk, men også ikke-orgelkyndige vil med glæde kunne læse Niels Friis' skildring af udviklingen inden for det gamle firma, der på en så enestående smuk måde har formået at kaste glans over sønderjysk kunsthåndværk. Skriftet er forsynet med en mængde gode billeder af orgelfacader, og orgelkyndige vil gennem de talrige dispositioner kunne følge stiludvikling og mode indenfor orgelbyggeriet gennem halvandet hundrede år.

P. K. I.

**Bjolderup sogns historie. Eget forlag 1951—56. 463 sider, ill.
Redaktion H. V. Gregersen og P. Kr. Iversen.**

Når det for tiden påpeges, at det danske lokalhistoriske arbejde i grænselandet er blevet distanceret af det tyske, er det opmuntrende at bemærke det initiativ, der er taget i Bjolderup sogn, Aabenraa amt, med udarbejdelsen af en sognehistorie på 465 sider. Første halvbind fremkom i 1951 og andet i 1956.

Vanskeligheden ved at skrive sognehistorie ligger ikke i at kunne samle stof nok, men i at finde det rigtige og i at koncentrere og afrunde dette på en fornuftig måde, således at det samtidig kan blive fængslende læsning. Afrundingen — og den vel sikkert uundgåelige kraftige beskæring — er lykkedes godt for de to redaktører, H. V. Gregersen og P. Kr. Iversen. Mens den første tegner sig for 10 af bogens 26 kapitler, må man nøjes med at spore Iversens kyndige hånd som rådgivende og inspirerende.

I. bind omhandler tiden indtil 1864. Klogeligt har man ladet en enkelt forfatter, Gregersen, behandle de ældre tider, herunder lands-tinget på Urnehoved, krigshistorien og de indviklede administrative forhold. En lille, men gedigen afhandling om Bjolderup kirke er skrevet af pastor Hans Madsen. Hans J. Bertelsen beskæftiger sig overvejende med erhvervsforhold, hans store afhandling om den økonomiske udvikling er fængslende læsning, og han synes at være blevet en specialist på landbrugshistoriens område. Ialt har Bertelsen skrevet 8 afhandlinger, blandt hvilke også må fremhæves afsnittet »Fra verdenskrig til genforening«, mens afsnittet om gårdenes historie fortrinsvis har interesse inden for sognets grænser. I Gregersens afhandling, »Den nationale og folkelige udvikling« vækker oplysningen om, at af sognets c. 1275 indbyggere i 1875 var 138 danske under-såtter, deraf 101 direkte optanter, til eftertanke.

Jakob Holdt tager sig af skolevæsenet, de sociale forhold og hverdag og fest i gamle dage. Lærernes aflønning har til tider været så ringe, at det i 1700 tallet er forekommet, at indtægten har måttet forbedres ved smugkrovirksomhed.

Jens Holdt fremhæver i 2. bind i sit afsnit om de kirkehistoriske forhold med fin forståelse af problemet det tragiske i den dobbeltrolle, de fleste præstemænd i preussertiden kom til at spille, når de skulle stå som den kristne menigheds og tillige den preussiske stats repræsentanter i et overvejende dansk indstillet grænseland. Holdts varm-følte skildring af sognets betydeligste nationale fører i nyere tid, Rasmus Clausen, Smedager, efter Karsten Thomsens død i 1889 den tids betydeligste folkedigter i Nordslesvig, er bragt udførligere i Sønderjyske årbøger 1956 (II. halvbind).

Man må i høj grad anerkende det flittige og grundige arbejde, som ligger til grund for Bjolderup sogns historie og for den måde, på

hvilket det store stof er sammenfattet og anbragt i den naturlige sammenhæng, uden at bogen skæmmes af gentagelser, en ellers ofte forekommende mangel ved gruppearbejder.

Alt i alt har Bjolderup sogn, ja hele Sønderjylland, grund til at føle stolthed og glæde ved dette solide og værdifulde stykke hjemstavns historie.

Chr. St.

Bjørn Svensson: Sparekassen for Haderslev Byes Omegn. 100 Aar i Landsdelens Tjeneste. Haderslev 1956. 72 s., ill.

Da Sparekassen for Haderslev Byes Omegn i 1931 kunne fejre 75-års jubilæum, lod styrelsen daværende folketingsmand, redaktør A. Svensson udarbejde et udførligt værk om sparekassens historie, og da sønnen, redaktør, cand. polit. Bjørn Svensson derfor i 1956 i anledning af 100-års jubilæet fik overdraget at skrive et nyt festskrift, har han ganske naturligt ladet sparekassens historie træde noget i baggrunden. Forfatteren giver i stedet indledende en skildring af de økonomiske og nationale forhold i tiden før oprettelsen, men også i de følgende afsnit yder han i tilknytning til sine rids over sparekassens virke bidrag til den nationale og økonomiske historie i by og egn.

Bjørn Svensson er den erfarne journalist, hans skildring af tiden er derfor ikke alene let læselig, men også fængslende, og samtidig har han forstået fra gamle aviser og andre kilder at fremdrage mangt et småtræk, som øger vor viden om Haderslev by og egn navnlig i midten af 1800-årene.

Den lille bog, der er en værdifuld tilvækst til den efterhånden righoldige litteratur om Haderslev by og amt, er overordentlig smukt illustreret dels med udmærkede portrætter af sparekassens ledende mænd og dels med en lang række pyntelige tegninger fra by og egn af Svend Erik Ihle.

O. C.

Olav Christensen: Haderslev bys håndværk. Festskrift udsendt i anledning af Haderslev Håndværkerforenings 100-årsdag den 6. januar 1957, Haderslev 1957, 109 s.

Olav Christensen er en såre flittig og dygtig mand. Trods mange andre opgaver har han igen fået tid til at udarbejde et jubilæumsskrift og ligesom i andre tilfælde har han ikke villet nøjes med udelukkende at skildre den jubilerende forenings, i dette tilfælde Haderslev Håndværkerforenings historie, men han har i indledende kapitler berettet om håndværkets kår i tiden forud for 1857. Der berettes om håndværkerlavene i nedgangs- og opgangstider, om lavskræerne og deres indhold, om medlemmernes pligter og rettigheder, om konkurrencen med mestrene på Slotsgrunden, med frimestre,

landhåndværkere og særligt udførligt om stridighederne med Christiansfeldt i slutningen af 18. århundrede. Lavstvangen ophævedes her i Sønderjylland først 1867, men allerede 10 år forinden var den haderslevske håndværkerforening blevet oprettet. Foreningen fik ret snart en betydelig tilgang af medlemmer og kom til på en stille og værdig måde at præge byens faglige, sociale og kulturelle liv. Ved udstillinger har man søgt udadtil at vise det haderslevske håndværks formåen og kunnen. Foreningen var fra første færd orienteret i dansk-national retning. I fremmedherredømmets tid så man sig dog nødsaget til af forsigtighedsgrunde at fjerne et lille Dannebrog fra foreningsbanneret, men forbindelsen med kongerigske fagfæller holdtes vedlige ved gensidige besøg. En særlig omtale er blevet grundlæggeren af det svenske socialdemokrati, August Palm, til del. Han opholdt sig i byen i årene 1871-77 som skræddersvend, men blev på grund af sin socialistiske virksomhed først excluderet af håndværkerforeningen og et årstid efter udvist af Tyskland. I et slutningskapitel fortælles om Teknisk Skole, der begyndte sin virksomhed 1920, og som fik sin egen bygning 1923. Bogen er forsynet med et godt billedmateriale, med kildehenvisninger og et personregister.

P. K. I.

**Olav Christensen: Haderslev Skydeselskab af 1857,
Haderslev 1957, 77 s.**

I dette rigt illustrerede lille skrift har forfatteren givet en let læselig skildring af foreningens omskiftelige historie og har herved ydet et nyt, værdifuldt bidrag til belysning af det danske foreningsliv i Haderslev. Der er i bogen forskellige oplysninger af mere almen interesse. Således nævnes, at tiltrods for at skydeselskabet var en dansk national forening, taltes der dog i årene før 1864 ret fremtrædende slesvig-holstenere eller andre tysksindede blandt selskabets medlemmer. I denne forbindelse nævnes, at under Frederik VII's besøg i Haderslev 1863 var flere hjemmetyskere mødt op for at hylde kongen, og forfatteren er tilbøjelig til at give Edv. Lembcke, der på den tid var lærer ved latinskolen, ret i, at der var ved at ske skred i de slesvig-holstenske rækker, og at adskillelsen fra moderlandet i 1864 satte en stopper for denne udvikling. Men selv efter 1864 forblev tysksindede medlemmer i foreningen, og særdeles bemærkelsesværdigt er det, at 1865 optoges selve borgmesteren, den tysksindede Peter Brodersen Hansen, som medlem. Selskabet synes i dets første år til en vis grad at have stået som formidler mellem dansk og tysk. Senere, fra 1870'erne, udsættes foreningen for chikanerier fra tyske myndigheder, medlemstilgangen svigter, og i 1890'erne må virksomheden indstilles for først at kunne genoptages 1913.

P. K. I.

Olav Christensen: Frimureriet i Haderslev. Haderslev 1957. 90 s.

Ifølge sagens natur er denne bog, udgivet i anledning af Haderslev frimurerloges 75 års jubilæum, kun bestemt for en snæver læserkreds. Når den alligevel omtales her, er det ikke alene på grund af den flid og omhu, Olav Christensen har anvendt, og som gør, at den opfylder betingelserne for at kunne kaldes en værdifuld historisk redegørelse, f. eks. er de ret få tilgængelige kilder blevet grundigt undersøgt og alle væsentlige ting kommet med. Men der belyses desuden her sider af kulturhistoriske og nationale problemer i grænselandet, der ikke er uvæsentlige, når et historisk helhedsbillede skal søges trukket op.

Man erfarer, hvorledes en loge omkring 1850 på grund af slesvig-holstensk infiltration ikke kunne anerkendes. Chr. Flor, der ikke selv var frimurer, giver sit besyv med også her, og der fortælles, at Laurids Skau blev optaget i en anden frimurerloge. Først i 1882 anerkendtes logen »Josva« af den rigstyske sammenslutning, dog med kun få dansksindede medlemmer, mens de øvrige derboende danske frimurere dog besøgte logen og i det hele taget havde nær kontakt med den. Lederen, landinspektør Ths. Meyer (død 1902), skildres med sympatiske farver. Efter overenskomst mellem de danske og de tyske landsorganisationer indtrådte logen i 1921 i den danske landsammenslutning, men med tysk sprog ved nogle af sammenkomsterne.

Det fremgår af bogen, at forholdet mellem dansk- og tysksindede både før og efter genforeningen har været godt, og man læser mellem linierne, hvilken indflydelse institutionen har haft i kritiske tider med hensyn til at mildne nationale modsætninger. Men i 1926 førte en af logens ledende mænd, advokat G. Vogelgesang, den skærpeelse af nationalitetskampen, som da fandt sted, og som i særlig grad er knyttet til hans navn, ind på logens enemærker. Det medførte, at han og langt de fleste tysksindede trådte ud og dannede en egen tysk loge, hvilket forresten kom til at svie hårdt til dem, da nazisternes noksom bekendte holdning over for frimurerne resulterede i deres isolation både fra tysk og dansk side.

En særdeles interessant og fængslende bog, hvor ydermere det nydelige udstyr og de gode illustrationer må fremhæves.

Chr. St.

K. Edvard Larsen: Gennem hundrede år. Enigheden i Sønderborg, Sønderborg 1957, 34 upag. s.

I anledning af 100-årsdagen for den selskabelige forening »Enigheden« i Sønderborg har den ved sin formand, redaktør K. Edv. Larsen udsendt et smukt lille jubilæumsskrift, hvori der ikke blot fortælles om selve foreningens historie, men tillige som baggrund for skildringen berettes adskillige interessante enkeltheder om udviklingen i

Sønderborg gennem det forløbne sekel, især naturligvis på det nationalpolitiske område. Ledende personligheder indenfor foreningen, der sammen med den ligeledes i 1857 stiftede »Borgerforeningen« blev de danskes samlingssted i Sønderborg, har gennem årene været advokat J. C. Pingel, købmand A. V. Karberg, direktør H. G. Jacobsen, driftsbestyrer G. Jespersen og redaktør K. Edv. Larsen. Gennem sine jubilæumsskrifter har sidstnævnte ydet betydelige bidrag til belysning af Sønderborgs historie i fremmedherredømmets tid.

P.K.I.

**Landet bag digerne. Hjemstavnsbog for Tønder amt og by.
Tønder 1956, 148 + 44 s., ill.**

»Landet bag digerne« er udsendt af Tønder kommune og, som borgmester J. Paulsen fremhæver i forordet, først og fremmest tænkt som hjemstavnsbog for skolerne, idet den dog ikke alene skulle give skoleungdommen i by og på land et nærmere kendskab til hjemegnens historie, men også være en hjælp for ungdommen i Tønders nordiske venskabsbyer til at uddybe interessen for det nordiske samarbejde.

Bogen er redigeret af fhv. amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen, men af forordet fremgår det, at redaktionen først er overdraget ham på et ret sent tidspunkt. Selv om det derfor ikke helt har kunnet undgås, at der har indsneget sig enkelte gentagelser, er det dog lykkedes og med afgjort held at samarbejde de enkelte bidrag til en helhed, som har føjet endnu en værdifuld bog til den lange række, der foreligger om Tønder-egnen.

Lausten-Thomsen fortæller indledende om landets tilblivelse og fører læseren på en rundtur i dette lille, men i naturmæssig henseende så interessante landområde. Oldtiden er behandlet af Kr. Kristensen og afrundes i en artikel af Knud Fanø om landsdelens mærkeligste oldtidsfund guldhornene fra Gallehus. Den nyere tids historie indledes af en artikel af Erling Brahm om landets urolige nabo, Vesterhavet, der både i storm og stille har betydet så meget for vestboens liv og virke. Sigurd Schoubye fører os på en interessant vandring gennem det gamle Tønder og fortæller om det gamle Tønderhus og gader og huse, medens Werner Christiansen i to artikler om bondekår og om adel og storgårde giver en skildring af landbrugsforholdene, og N. J. Thiim fortæller om handel og håndværk, for hvilken første studene og kniplingerne havde så stor betydning. Det åndelige liv skildres i to artikler, kirker og klostre, der også rummer nogen kunsthistorie, og åndelige rørelser af Kaj Sieverts og Lausten-Thomsen, medens Werner Christiansen af historiens billedbog navnlig skildrer krigshistorien. Den nationale udvikling og den nyeste tids historie fra omkring 1840 behandles af Knud Fanø, der har taget sig

af tiden omkring midten af 1800-årene, og af Lausten-Thomsen, der i to artikler skildrer tiden under fremmedherredømmet og efter genforeningen, og endelig giver Lausten-Thomsen en række eksempler på gamle sagn og den overtro, vore forfædre var besjælede af.

Bogen afrundes med tre digte af A. Egeberg Jensen, Hans Storm og Hansigne Lorenzen om vestkystens særprægede landskab og natur og afsluttes med udmærkede navne- og emneregistre samt en litteraturfortegnelse, der rummer de vigtigste trykte kilder til byens og amtets historie og gør det muligt for den læser, der bliver indfanget af læsningen og derfor måtte ønske yderligere oplysninger, nemt og smertefrit at finde frem til den let tilgængelige litteratur, som findes om alle de forhold, bogen omhandler.

Bogen er forsynet med et rigt og skønsomt udvalg af billeder, der på fortrinlig måde illustrerer det store emne både i historisk, topografisk og kulturhistorisk henseende.

Selv om forfatterne indenfor de afstukne rammer har givet gode oversigter over de enkelte afsnit af byens og amtets udvikling, vil der i et sådant værk altid kunne påpeges mangler, det synes f. eks. her, at skolen har fået en noget stedmoderlig behandling; men som helhed må og skal det siges, at opgaven er løst godt, at man her virkelig har fået en bog, der på en oversigtlig og anskuelig måde skildrer den snævrere hjemstavn, og som på grund af sin ret beskedne størrelse sikkert vil blive læst i vide kredse.

Olav Christensen.

G. Lind: Lind-slægten fra »Lindgård« gennem fem hundrede år samt slægten Lunde (Flemløse—Skartved), Brems (Skærbæk—Herslev—Brøndsted), Lomholt (Vejlby—Store Velling). — Min fædrene og min mødrene slægts historie syd og nord for Kolding fjord I—II, Kolding 1956, 218 s. + 347 s. + blanke sider til supplerende oplysninger.

G. Lind: Om smadderkatte, jernkøer og langovrede træsko. Bøndernes livsvilkår i det gamle Tyrstrup herred 1526—1864, Kolding 1956, 127 s.

Det er en imponerende indsats af tid og penge, der er anvendt ved udgivelsen af denne slægtshistorie, som må henregnes blandt de største danske, i hvert fald rent kvantitativt set. Og det er vel tvivlsomt, om der overhovedet findes en større dansk slægtshistorie, der som denne i det væsentlige omhandler bondeslægter. Det er slægter omkring Kolding fjord, der her er gjort til genstand for dybtgående undersøgelser, men omtalen her skal dog begrænses til slægterne fra Tyrstrup herred. Lind-slægten kan føres tilbage til Fjelstrup, hvor den på reformations-tiden havde et kirketoftebol. I midten af det 18. århundrede omplan-

tedes den til Lindgård i Dalby, og herfra stammer slægtsnavnet. Der gives udførlige oplysninger om de to sønderjyske gårdes skæbne gennem vekslende tider, om drift, besætning, agerbrug, de kvindelige sysler og i det hele taget om livet, som det levedes i arbejde, i fest og i sorg, for så vidt kildematerialet har tilladt det. De to store bind får derved også betydning og værdi uden for den snævre familiekreds. Der kastes strejflys ind over Tyrstrup herreds politiske og økonomiske historie og almindelige kulturelle udvikling. Forfatterens farfader, Johs. H. Lind (d. 1860) var nabo til den kendte slesvig-holstenske politiker Andreas Petersen, Dalbygård. Han er ikke blot foregangsmand på det landbrugstekniske område ved på et tidligt tidspunkt at lade udføre omfattende dræningsarbejder og ved at lade den tunge hjulplov afløses af svingploven, men stærkt påvirket i grundtvigsk retning var han en af initiativtagerne til oprettelsen af en bondehøjskole i Sønderjylland. Sønnen Hans var elev på Rødding højskole det første år, Flor var forstander der, og Johs. H. Lind var med blandt de 100 mænd, der 1843 skaffede midlerne til køb af Skamlingsbanken. Det vilde føre for vidt at komme nærmere ind på de mange interessante enkeltheder, forfatteren har fremdraget af tingbøger, skyld- og panteprotokoller, jordebøger, beskrivelser og familiepapirer. Blot vil der være grund til at nævne, at i de afsnit, hvor han holder sig til belysningen af de enkelte slægtsgrenes historie, er skildringen absolut bedst. Hvor han som i den omfangsrige indledning søger at generalisere, er der adskillige usikre og uklare punkter. Man møder i indledningen, der iøvrigt er udsendt som en selvstændig bog under den mærkelige titel: Om smadderkatte, jernkøer og langovrede træsko, ofte en ejendommelig sammenblanding af kongerigske og slesvigske forhold. Som et af de mest grelle eksempler kan anføres, at forf. s. 104 uden at blinke giver læseren det indtryk, at hartkornsmatriklen også havde gyldighed i Sønderjylland. I et par ord kan indledningen vel karakteriseres som ret tilfældig og springende, men ikke uden interessante enkeltheder. Der er ingen kildehenvisninger, og det er derfor vanskeligt at kontrollere de meddelte oplysninger, men det kan dog ses, at der i indledningen er mange og til dels lange næsten ordrette citater med og uden citationstegn fra trykte bøger. Der er i værket mange billeder af slægtens medlemmer og af indbo, som endnu har sin plads på den gamle slægtsgård Lindgård.

P.K.I.

Centraladministrationens afleveringer til Rigsarkivet 1921—45.

Udgivet af Rigsarkivet.

Ved C. Rise Hansen. Ejnar Munksgaard. 1956. 53 sider.

Denne fortegnelse over centraladministrationens afleveringer til Rigsarkivet er en fortsættelse af den fortegnelse, der rummes i »Med-

delelser fra det danske Rigsarkiv I 1906—18«, side 99—103. Den samlede aflevering i de 25 år fra 1921—45 omfatter ikke mindre end 27.938 protokoller og 81.390 aktpakker, svarende til ca. 10.700 hyldemeter, en oplysning som vel kan give en forståelse for de pladsproblemer, så at sige samtlige arkiver kæmper med. Den lille bog er især beregnet for centraladministrationens mange kontorer, men vil derudover kunne tjene fremtidens historieforskning. Af særlig interesse for »Sønderjyske årbøger«s læsere vil det være, at arkivet fra Det midlertidige ministerium for sønderjyske anliggender er blandt det af Statsministeriet afleverede. Dette arkiv omfatter ialt 58 bd. og 107 pakker, herunder eksempelvis sagerne vedrørende kringsfanger og afstemningen. Under Landbrugsministeriets afleveringer finder man sager vedrørende udstykning af domænejord i Sønderjylland, under Undervisningsministeriet en aflevering fra det kgl. preussiske provinskollegium i Slesvig: Akter vedr. den tidligere overrealskole i Sønderborg.

K.F.

I Rigsarkivets skriftserier er udkommet femte bind af »Kronens skøder«, omfattende tiden 1731—1765, ved S. Nygaard, 1955, og i Kancelliets brevbøger bindet 1642—1643, 1957. Udgivelsen af Kancelliets brevbøger er efter arkivar Emil Marquardts død overdraget arkivar Gunnar Olsen. I dette bind af Kronens skøder finder man eksempelvis kildestof vedr. Notmark kirke og mølleriet ved Trøjborg. I Kancelliets brevbøger finder man især værdifuldt stof vedr. enklavesognene. Der kan måske være grund til endnu en gang at fremhæve, at navneregistrene gør det til en let sag for den lokalhistorisk interesserede at se, om der i den pågældende udgivelse er stof af særlig værdi for ham.

K.F.

Nikolaj Andersen: Sønderjyske digte og fortællinger.

Udgivet af Sprogforeningen. Dy-Po bogforlag 1956. 228 sider.

Det er en fortjenstfuld indsats, Sprogforeningen har øvet, gennem den nye og udførligere udgave af Nikolaj Andersens digte og fortællinger. Morten Kamphøveners tegner i sit forord et smukt billede af denne mand, der med et matematisk studium bag sig, ønskede at hellige sig sprogforskningen, men blev hindret deri af stærk bundethed af praktiske gøremål i nationalitetskampen. Den nye udgave vil gøre sit til, at den digtning, der blev hans særlige område, den rimede humoristisk, ofte anekdotiske fortælling, vil blive husket. Man træffer stadig ældre sønderjyder, der kan store dele af Nikolaj Andersens forfatter-skab udenad. Ofte møder man således i folkemunde de fortællinger, der bag et ydre lag tysk fernis afslører den danske oprindelighed.

Digtene og fortællingerne i sig selv fængsler endnu læserne — og så giver de et værdifuldt indblik i sider af den østslesvigske befolknings tankegang, dens oplevelser og dagligliv i et par tiår af fremmedherredømmets tid. Samtidig er så Felstedmålet, som Nikolaj Andersen selv kalder det, men, som udgiveren med rette gør opmærksom på, med små afvigelser tales over hele Sundeved og på Broagerland, atter blevet fæstnet til papiret. De til fortællingerne og digtene oprindelig knyttede illustrationer af Poul Steffensen, Tom Petersen, Hans Tegner og Alfred Larsen illustrerer også den nye udgave.

K.F.

**Kongens Fodregiments historie gennem 300 år.
Tønder 1957. 143 sider, ill.**

Kongens Fodregiment, indtil 1950 2. Bataillon, fejrede sin 300 årsdag i dette forår ved udsendelsen af denne bog. Dens første 98 sider er et optryk af krigshistorikeren, kaptajn K. C. Rockstrohs: »Fortællinger af 2. Bataillons Historie 1657—1907«, og derefter bringes oberst N. F. Ravns skildring: »Træk af Kongens Fodregiments historie 1907—1957«. Bogen beretter om styrkens tilværelse i krig og fred gennem de 300 år; med interesse læser man således om dens stilling den 9. april 1940. Bogen vil have særlig interesse ved det billede, den tegner af garnisonens stilling i den udprægede grænseby Tønder. Man får et indtryk af, hvordan garnisonen i nationalt rolige tider har haft det bedste forhold også til borgere, der tilhørte mindretallet. Men også de nationalt urolige tider genspejles, således april 1933, da dragonerne, der i 1932 var blevet forlagt, for en tid kaldes tilbage til Tønder for at forhindre, at de af »påskestormen« opfanatiserede S.A.-formationer sydfra skal overskride grænsen. N. F. Ravn har ved sin skildring ydet et solidt bidrag til den lokallitteratur om Tønder.

K.F.

**Afhandlinger tilegnede arkivmanden og historikeren rigsarkivar,
dr. phil. Axel Linvald af nordiske fagfæller på halvfjerdsårsdagen
28. januar 1956.**

**Under redaktion af Johan Hvidtfeldt og Harald Jørgensen.
København. Rosenkilde og Bagger 1956. 342 sider.**

Dette festskrift til den nu afgåede rigsarkivar, dr. phil. Axel Linvald, rummer 26 afhandlinger med vidt forskellige emner fra tiden omkr. 1500 til besættelsen. Som naturligt er med henblik på rigsarkivar Linvalds fremtrædende placering i sønderjysk historieforskning og historiskrivning tager en del af afhandlingerne deres emne fra sønderjysk historie. Da disse afhandlinger vil have stor interesse for læserne af

Sønderjyske årbøger, skal de anføres her. Troels Fink bringer sin vurdering af »De dansk-tyske forbindelser gennem de sidste 150 år«, et foredrag holdt ved det tysk-nordiske stævne i Lübeck i 1954. Frode Gribsvad har en afhandling »Hvad fortæller retsprotokollerne om retsproget i Nordslesvig?« — et bidrag, der underbygger det alm. billede af forholdene på retssprogets område og slutter i en undersøgelse af, hvordan sprogreskriptet af 1840 blev gennemført i de enkelte dele af Nordslesvig. Johan Hvidtfeldt giver i sin redegørelse »Peter Kragh og Alexander Thomsen. Det tyske mindretal i Nordslesvig og diskussionerne om befolkningspolitik« interessante oplysninger om de modstridende synspunkter, der inden for tysk udforskning af mindretallets befolkningsmæssige placering, set på baggrund af grænserevisionistiske ønsker, i begyndelsen af 1940'erne kunne gøre sig gældende. Peter Kr. Iversen har fortsat sit arbejde med Wulffslægten med en afhandling om Jens Wulffs broder »Hans Andreas Wulff. En jysk landmand og politiker af slesvigsk rod«. Afhandlingen er udførligere omtalt i Sønderjysk månedsskrift 1956, 3. — Harald Jørgensen har underkastet »Åbenråsresolutionens tilblivelse« en kildekritisk undersøgelse, som det vil være naturligt for læserne af denne årbog at læse i forlængelse af den her bragte redegørelse for oktoberadressen. Endelig skriver Erik Kroman om »De sønderjyske fyrstearkiver i Rigsarkivet«, en redegørelse for fællesarkivet, gottorparkivet og de sønderborgske hertugers arkiver. Kroman slutter sin afhandling med at berette om afleveringen af arkivalier til Tyskland og hilser med glæde, at de afleverede arkivalier nu er anbragt på Gottorp, hvorved de er let tilgængelige for den historiske forskning i Nordslesvig.

K.F.

Dansk idræt i grænselandet.

Sønderjysk Idrætsforening 1903—1953.

Under redaktion af Chr. Petersen og Peter Kr. Iversen.

Haderslev 1957. 306 sider, ill.

Inden for Sønderjysk Idrætsforening er der øjensynlig tradition for, at dens jubilæumsskrifter udkommer nogle år efter jubilæet. Adler Lunds bog, der skildrede 25 året 1903—1928, udkom i 1932, og nu foreligger bogen udgivet i anledning af 50 års jubilæet under redaktion af redaktionssekretær Chr. Petersen og arkivar Peter Kr. Iversen. Det er blevet en bog, der går grundigt til værks — ofte får kilderne selv lov at tale — og en bog, der giver et stærkt og nuanceret billede af idrættens udvikling i grænselandet fra dens første famlende begyndelse til de faste rammer, hvorunder den nu udøves. Bogen er blevet til idrættens historie, idet man også har medtaget den idræt, der udøves uden for

Sønderjysk Idrætsforenings rammer. Man får et stærkt indtryk af idrættens placering i den bredere nationale kamp, og igennem den form, skildringen har fået, bliver den et værdifuldt bidrag til den almindelige nationalitetskamps historie. Der er et langt spring fra dengang, gymnastikken måtte drives i storstuer og lader, til nutidens gymnastiske udøvelse i bekvemme og velopvarmede gymnastiksale.

Chr. Petersen skriver på grundlag af foreningens forhandlingsprotokoller om tiden til 1920, da foreningen bar navnet »Nordslesvigsk Fællesidrætsforening«, og i et tillæg hertil behandler han »Nordslesvigsk Hjulriderlag«. Der fortælles udførligt om den udvikling inden for arbejdet, der fandt sted trods myndighedernes forfølgelse, og om en række af de ledende mænd i arbejdet, oftest mænd, der også på anden måde er placeret i denne tids Sønderjyllands historie. — Foreningens formand siden 1949, stadsskoleinspektør S. P. Hansen, skriver om foreningens udvikling i tiden 1920—1953; medlemstallet i 1953 udgjorde 23.117; også de interne stridigheder, der har stået på inden for perioden, får deres plads. Iøvrigt tegnes der et smukt billede af foreningens formand gennem de første 29 år efter genforeningen, gårdejer Johs. Juhl, Branderup.

Bogens resterende afsnit er helliget de enkelte grene af foreningens arbejde og skrevet af særligt sagkyndige, der har stået nært tilknyttet sønderjysk idræt. Idrætsinspektør Braae skriver om gymnastikken, lærer A. B. Mikkelsen om boldspillet, lærer C. J. Laursen og seminarielærer Folmer Lund om den frie idræt på landet og i byerne. Folkedansen har sit særlige afsnit skrevet af lærer Sven Gammelgaard, skyttesagen og skytterne behandles af lærer Vilh. Jørgensen og Bertel Michaelsen. Om gymnastik, idræt og ungdomsarbejde i Sydslesvig skriver Niels Kjems og Franz Wingender, idet Sønderjysk Idrætsforening i overensstemmelse med sit navn i 1932 udvidede sit arbejde til Sydslesvig. Lektor Magelund har givet en skildring af svømningens kår i Sønderjylland, Peter Kr. Iversen skriver om idrætsarbejdet uden for Sønderjysk Idrætsforening, herunder rosporten; Müller-Kristiansen beretter om idrætshøjskolen i Sønderborg, og endelig fortæller Chr. Petersen om landsfester og opvisninger, således om det store stævne den 12. maj 1933 i Tønder, hvor 15.000 mennesker gav svar på udfordringen sydfra. Bogen slutes med en række biografier og en medlemsstatistik. Det havde lettet den senere benyttelse af bogen, om der havde været navne-register, men økonomien har vel sat en grænse for bogens omfang. Bogen, der så afgjort har interesse også ud over de egentlige idrætsudøveres kreds, fås ikke i bogladen, men gennem styrelsens medlemmer og ekspederes af overlærer Jepsen, Engvej 2, Aabenraa. Bogens pris er 10 kr. uindb., 14 kr. indb.

K.F.

**Jacob Kronika: Lys i vinduet. Slesvigske dagbogsblade
fra Berlin 1933—39.**

Det danske Forlag. 1957. 206 sider.

Fra første sætning mærker man, at det er en fremragende journalist, der har skrevet denne bog. Og hvilket stof — fuldt af spænding! Man følger forfatteren ind og ud af de nazistiske regeringskontorers ellers så lukkede døre; man træffer sammen med ham nazistiske koryfæer som Hitler, Himmler og Rosenberg og har det indtryk, at man kender dem, når man har mødt dem i følge med Kronika. Man forstår mere end før af nazismen i teori og praksis, når man har læst Kronikas bog. — Det var som Flensborg Avis' berlinredaktør og som akkrediteret talsmand for det danske mindretal, Kronika opholdt sig i Berlin i disse år. Hans bog, bygget op over dagbogsblade, kaster da også kraftigt lys ind over mindretallets vilkår under nazismen. De velkendte problemer, — forsøg på at tvinge børn ud af danske skoler, arvegårdslovgivningen udført således, at kun tyske kunne få jord, de unges forhold under militærtjeneste og i arbejdslejr, behandles. Kampen om pressen får et særligt afsnit — begyndende med forbudet mod »Der Schleswiger« 1937 og den første »Verwarnung« til Ernst Christiansen, af hvem Kronika tegner et meget smukt billede. I andre afsnit hører man om de tyske modstandere i grænsekampen, mænd som Lohse, Sieverts og Ernst Schröder.

Nazismens stilling til nordgrænsen og kravene om revision belyses indgående. I disse afsnit er der adskillige hidtil ukendte synspunkter og oplysninger. Med interesse vil også biografierne af Fritz Clausen og Jens Møller, Kronikas gamle skolekammerater fra Flensborg, blive læst. Man fornemmer, at Kronika her har en sikker vurdering af, hvad der førte Fritz Clausen til den danske nazisme og Jens Møller over i den tyske lejr. Jacob Kronika, der har taget Jens Jessens ord om »Lys i vinduet« som titel til sin bog, har som grænsebo i disse biografier som iøvrigt i sin bog — også i afsnittet om den tidligere duborgelev, der fører direkte frem til brugen af ordene — vist fin forståelse for, hvordan ydre omstændigheder i samspil med individuelle anlæg, kan være bestemmende for den enkeltes nationale stillingtagen.

Den, der har oplevet 1930erne i al deres spænding, finder klarhed over mangt og meget ved læsning af Kronikas bog — også over mere end denne korte omtale kan antyde. Bogen er journalistisk udformet, uden klar angivelse af, hvor dagbogsbladene ophører, går forfatteren videre i fortælling og ræsonnement. Derfor må selve dagbogsbladene sikres i deres oprindelige form for eftertidens historikere.

K.F.

Noter og nyt

**Svend Anker Hanssen,
25. 1. 1893 — 18. 10. 1956.**

Svend Anker Hanssen var søn af Chresten Hanssen på Nørremølle og hans hustru Dorthea. Ved hans jordefærd udtalte gårdejer Jørgen Lyck fra V. Sottrup, at hans og hans fars navne står med guldbogstaver i »Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger«s annaler.

Om Dorthea fra Nørremølle har kammerherreinde Refslund Thomsen skrevet en yndig lille bog. Også den, der ikke har kendt hjemmet, finder let forståelse af de gode forhold, som Svend Anker er vokset op i. Endda skildres hjemmet måske aller smukkest i nogle få linjer, Erik Skram i 1888 sluttede sin lille bog »Hinsides grænsen« med: »Den ene fædrelandssang blev sunget efter den anden. Aftenen var stille, det blev svalt, solen var forlængst gået ned, stemmerne lød hårdt i den klare luft. Drengen stod og lyttede til. Det var Sønderjyllands historie i de kommende lange år, jeg så; barnebarnet, der nemmer, hvad der bliver sunget og talt i dets fødestavns luft«. Det

var H. P. Hanssens og Chresten Hanssens, som det var Svend Ankers, og dette hjemts tone lå alle vegne bag de 3 frænders arbejde, Nørremølles gode danske tone. Svend Anker var af dem, der altid bar hjemmet med sig, hans og fru Dagny, f. Laursens gode hjem. »Han var altid med til at hjælpe opad,« stod der som overskrift over en mindeartikel ved hans død. »Når Svend kom, blev der altid højere til loftet« blev der sagt ved en mindehøjtid efter hans begravelse. Forholdsvis sent kom han i forgrunden i vort nationale arbejde, som formand for sognets Danske Samfund og for forsamlingsgården Sundevad. 1949 blev han medlem af Sønderborg amtsråd, i mange år var han fra 1933 direktør for Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger med kontor i Sønderborg. Frejdig i sin fremtræden, festlig,

når han stod som leder af et møde, af skikkelse en høvding, men jævn i sin optræden, en fremstående fortæller, stærk i sin overbevisning stod Svend Anker også i de 5 tunge år. Han valgtes i 1947 som Hans Alexandersens efterfølger i styrelsen for Historisk Samfund for Sønderjylland og tog ivrigt del i dens drøftelser. Når han ikke var til stede, savnedes han. Der var altid højtid om Svend Anker Hanssen, og han vil længe blive savnet i Historisk Samfund og mange andre steder.

H. Lausten-Thomsen.

Overarkivar, dr. phil. Holger Hjelholt — 70 år.

Den 12. november 1957 fyldte overarkivar i Rigsarkivet, dr. phil. Holger Hjelholt 70 år. Han kom som ung ind i Rigsarkivet, hvor han har virket, indtil han i 1956 tog sin afsked. Som arkivmand har han altid nydt stor anseelse og har fra 1938 været leder af 1. afdeling, der omfatter arkivalierne før 1848.

I sine yngre år var dr. Hjelholt stærkt optaget af politik. Men hans arbejde her hørte op, fordi historisk forskning efterhånden helt lagde beslag på hans betydelige arbejdskraft. Han blev stærkt påvirket af begivenhederne 1918—20 og tog med stor energi fat på at klarlægge vigtige sider af Slesvigs historie i årene fra 1848 til 1864. I sin disputats »Den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre i Slesvig mellem Krigene« undersøgte han sprogreskripterens tilblivelse og gennemførelse. Senere søgte han også i værket »Treitschke og Slesvig-Holsten« at give et bidrag til det slesvig-holstenske spørgsmål gennem en undersøgelse af den store tyske historikers nationalpolitiske opfattelse og udvikling. I en række artikler i Historisk Tidsskrift, i Sønderjyske årbøger og andetsteds er han stadig vendt tilbage til sønderjysk historie i tiden mellem krigene, selv om han også har skrevet om andre tidsperioder i landsdelens historie. I det store værk Sønderjyllands Historie, som han var medredaktør af, har han skildret tiden 1660—1805, og han har behandlet det evigt omstridte problem, inkorporationen af den gottorpske del af Sønderjylland 1721, i en særlig bog. Desuden har han været medredaktør af værket om Flensborg og er hovedredaktør af den kommende bog om Sønderborg.

Dr. Hjelholt har dog også skrevet en del bøger og artikler om almindelig dansk historie. Vægtigst er vel nok hans omfattende bidrag til det store værk om Rigsdagen, hvori han har skildret den almindelige politiske udvikling i årene 1849—66, men også tobinds værket om Falsters historie indeholder dybtgående og værdifulde historiske undersøgelser af almen værdi, ikke mindst for landbrugs-historien.

Dr. Hjelholt nyder stor anseelse indenfor historikernes kreds, og han har efterhånden beklædt en række betydningsfulde stillinger indenfor det historiske organisationsarbejde, ligesom han er medlem af Videnskabernes Selskab og andre lærde societeter. Han har engang i en selvbiografi udtalt, at han i sine historiske arbejder har haft »den historiske sandhed og retfærdighed for øje«. Bag dr. Hjelholts rolige ydre gemmer der sig en ikke ringe sindets lidenskab, der også præger hans store kærlighed til grænselandet — både syd og nord for Skelbækken — men i sit arbejde for danskheden, den danskhed, som han føler bedst at støtte gennem sin forskning, har han altid villet og kunnet tøjle enhver national lidenskab, og hans værker er ikke blot præget af sund dømmekraft og godt omdømme, men viser også, at hans ønske om at have sandhed og retfærdighed for øje ikke blot er ord, men har gennemsyret hele hans historiske forskning, hvis metode han i sin tid lærte hos Kr. Erslev.

Der er grund til, nu dr. Hjelholt står på tærskelen til det, man engang kaldte støvets år, at sige ham tak for den store indsats, han har gjort i udforskningen af Sønderjyllands fortid, men også at ønske ham mange gode arbejdsår fremover. Han har gennem tiderne været en flittig gæst i Sønderjyske årbøger. Vi håber også i fremtiden at få mange bidrag fra hans utrættelige pen.

Johan Hvidtfeldt.

Fem gamle melodibøger.

Historisk samfund har af den gamle musiker *Andreas Petersen*, forhen Rørkær, nu Kollund, modtaget en meget værdifuld gave, idet han har overladt samfundet fem gamle melodibøger, indeholdende mange hundrede dansemelodier, som han og hans forfædre har spillet ved fester på vesteregnet. Melodibøgerne er overladt os på betingelse af, at de forbliver i Sønderjylland, og de er foreløbig anbragt på landsarkivet i Åbenrå. Men når der måtte blive oprettet en samling her i landsdelen, hvor de mere naturligt måtte høre hjemme, og hvor de kan anbringes under betryggende forhold, vil de blive overflyttet dertil. Adskillige af melodierne har været spillet såvel i den danske som den svenske radio, og det må meget håbes, at sønderjyske folkedanseforeninger også vil forstå at gøre brug af denne kostelige skat. Melodibøgerne kan fås til gennemsyn på landsarkivets læsesal, og for en billig penge vil interesserede kunne få fotokopier af de melodier, som de måtte ønske at spille i folkedanseforeningerne. Historisk samfund skylder *Andreas Petersen* megen tak for den tillid, han har vist os ved at overlade os melodisamlingen.

P. K. I.

Nyt fra arkiverne.

Af *landsarkivets* erhvervelser i den seneste tid kan nævnes Sønderjydsk Lånefonds og Sønderjydsk Valutaråds arkiver. Om kort tid vil endvidere den nu opløste Sønderjydske Fonds arkiv blive afleveret. Når disse arkiver engang bliver tilgængelige for forskningen, vil de ikke blot kunne yde værdifulde bidrag til belysningen af landsdelens økonomiske forhold efter genforeningen, men tillige vil også fremtidens personalhistorikere her kunne hente oplysninger.

Af gårdejer Hans Andersen, Kongsbjerg, har landsarkivet fået overladt dele af *Danske Samfunds Arkiv*. Der er heri vigtigt materiale til belysning af nationalpolitiske forhold i 1930'erne.

Landsarkivet har endvidere modtaget pastor N. A. *Jensens* og kreditforeningsdirektør, konsulent *Hans Hansens* efterladte papirer, dele af dagbladet *Hejmdals* arkiv, *Det blandede distrikts landboforenings* protokoller, sager fra *Den nordslesvigske brandforsikringsforening for bygninger* samt en del arkivalier, der hidtil har været opbevaret på *Åbenrå museum*.

Grosserer *Friis*, Århus, har foræret arkivet maskinskrevne fortegnelser over dimittender fra en række seminarier. Af særlig interesse for Nordslesvig er fortegnelsen over de lærere, der er udgået fra Tønder seminarium.

Af arvingerne efter museumsinspektør *J. Frost*, Åbenrå, har landsarkivet modtaget afdødes efterladte, betydelige personalhistoriske samlinger, der bl. a. omfatter slægtstavler for mange af landsdelens kendte slægter. Også fra lærer *Chr. Maibøll*, Jejsing, og fra bibliotekar *Carl Langholz*, Viborg, har landsarkivet i den senere tid modtaget en del maskinskrevne eller dupliserede slægtstavler. En specifikation over disse tavler og grosserer *Friis'* dimittendfortegnelser vil blive bragt i den planlagte nyudgave af *Olav Christensens bibliografi*.

Ved køb har landsarkivet endvidere erhvervet de af fhv. amtsforvalter *Jon. Smith* udarbejdede fortegnelser over kongelige tilladelser til hjemmevielser og til ægteskaber mellem beslægtede omfattende tiden 1648—1774. For adskillige sognes vedkommende kan der således nu på en let måde skaffes oplysninger om ægteskabsforbindelser forud for kirkebøgerne, ligesom disse registre ofte kan være til hjælp, når man ikke forud har kendskab til, hvor eller når en vielse har fundet sted. *Jon. Smith* har udarbejdet fortegnelserne på grundlag af »Patenten« i Tyske Kancelli, fynske og jyske registre i Danske Kancelli samt slesvigske amtsregnskaber.

På landsarkivet forefindes nu *alfabetiske registre til kirkebøger og personregistre* fra alle fire købstæder (for Sønderborgs vedkommende til dels udarbejdet af lærer Chr. Maibøll, Jejsing), og fra Højer og Løgumkloster flækker; for Christiansfeldts vedkommende findes alfabetisk register i kirkebogen, og et register til de nordborgske kirkebøger er under udarbejdelse. For landsognenes vedkommende har landsarkivet foreløbig udarbejdet registre for Boy, Gram og Løjt sogne. For Hørup, Lysabild og Ulkebøl sogne forefindes forskellige registre udarbejdede af Chr. Maibøll, medens A. Korse, Broager, har foræret landsarkivet et register til de viede i Broager omfattende tiden 1695 til 1895.

Flensborgs byarkiv har fra 1. april 1957 fået ny leder, idet arkiv-assessor, dr. phil. H. Fr. Schütt har overtaget stillingen som byarkivar efter faderen, dr. phil. O. Schütt. Danske historikere har altid mødt en enestående hjælpsomhed og imødekommenhed hos dr. O. Schütt, og der skal derfor nu, da han for alvor er trådt over i de pensioneredes kreds, lyde en hjertelig tak til ham. Den nye arkivar, der vil være kendt af adskillige som forfatter til skrifter vedrørende flensborgsk historie, vil vi gerne bringe vor lykønskning i anledning af hans udnævnelse til byarkivar.

Iøvrigt flytter byarkivet dette efterår fra de trange lokaler i Deutsches Haus til den gamle latinskole mellem Klostergangen og Rødegade.

Ved det *slesvig-holstenske landsarkiv* på Gottorp slot er der 1. april 1957 blevet ansat en arkivar mere, således at den videnskabeligt uddannede stab der nu er på fire mand. Den nye arkivar er dr. Wilhelm Hahn, der tidligere har været tjenstgørende i Landeskanzlei.

P. K. I.

Det slesvig-holstenske ridderskabs arkiv, som hidtil har været opbevaret i Klostret i Itzehoe (se G. E. Hoffmann: Archivgutschutz und Archivpflege in Schleswig-Holstein s. 13 og 75), er for kort tid siden blevet overført til Landsarkivet på Gottorp slot. Det er dog ikke uden videre tilgængeligt, idet der skal indhentes særlig tilladelse til benyttelsen. Denne gives enten af professor Rendtorff i Kiel eller af klostrets forstander, grev Brockdorff-Ahlefeldt på Ascheberg i Holsten.

Arkivet blev foreløbig registreret af dr. Kupke i 1915. Der er nu udarbejdet en ny registratur, som dog bygger på Kupkes, men har betydeligt flere numre (ialt 542) end denne. Arkivet indeholder et værdifuldt materiale til slesvigsk og holstensk historie, især efter 1700.

J. H.

Vibæk mølle. (Fot. A. Jespersen).

Vibæk mølles restaurering.

Søndag d. 14. juli 1957 sattes Vibæk mølles store vandhjul atter i gang. Dagen var valgt med vilje: Det var møllens 201 aars fødselsdag. Aaret før, da møllen blev undersøgt, havde man over indgangsdøren fundet indskriften: ANO MDCCLVI D. 14. JULI DEDH OR. Herved dateredes denne meget interessante mølle — den sidste vandmølle paa Als, som det endnu var muligt at redde. Og takket være velvilje fra begge ejerinders side, takket være lokale tilskud og dygtigt haandværkerarbejde lykkedes det paa et aar at faa muliggjort og gennemført den gennemgribende restaurering. Arbejdet udførtes under ledelse af ingeniør Anders Jespersen fra Nationalmuseets mølleudvalg, og møllen blev fredet med Nationalmuseet og Museet paa Sønderborg Slot som paataleberettigede, uden at møllens ejendomsforhold berøres derved.

Vibæk mølle er ifølge en indskrift paa en af hovedbjælkerne bygget af Hans Myller af Peberbjerg for Jørgen Krack og Kiestina Mari Jørgens i 1756. Den blev ved restaureringen ført tilbage til sin gamle skikkelse, idet en senere overbygning og et skæmmende bliktag fjernedes og et højt, smukt straatag genskabtes, ligesom væggene rettedes op, støbejernsvinduerne udskiftedes og vandhjulet sattes i stand, saa-

ledes at hele møllen nu fungerer som i gamle dage. Møllen ligger i dag ualmindelig idyllisk lige ved det gamle udskibningssted Taskland. Dens historie er yderst veloplyst, bl. a. kendes alle møllere fra 1756 til idag. Ovenikøbet ved man, at det kun er bygningen, der er fra 1756. Selve møllen har oprindeligt ligget højere oppe ad bækken, og den kan her følges tilbage til 1710. Da der saa højt oppe dels har været for lidt vand, dels var for langt til havn, flyttedes den til den nuværende plads. Ogsaa her svigtede vandet imidlertid af og til, og man byggede den vindmølle, der endnu hører med, men som nu er ret forfalden. Forhaabentlig lykkes det ogsaa engang at redde den, saa hele det gamle anlæg med det smukke stuehus kan blive bevaret som et smukt minde om de tider, da elektricitet og olie endnu ikke havde udkonkurreret vind og vand som kraftkilder.

J. Slettebo.

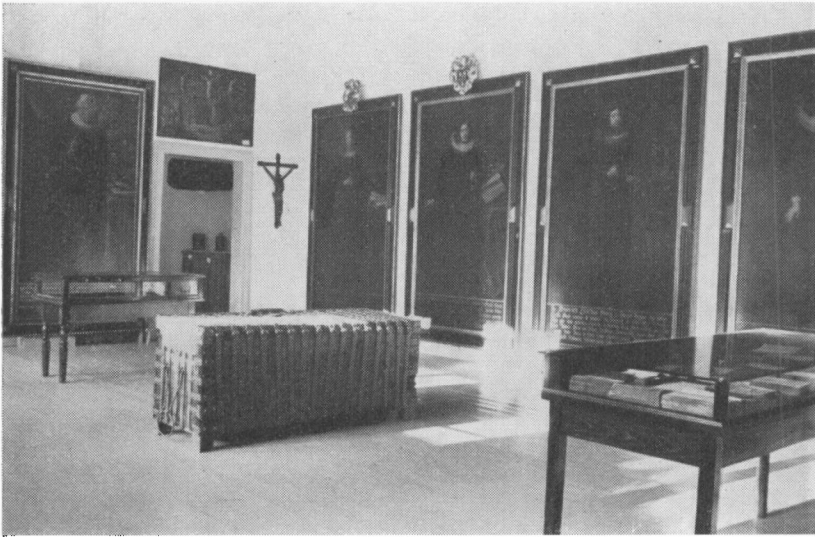
Tønder Kirkemuseum.

Egentlig er det et alt for fordringsfuldt navn, og meningen er da ogsaa kun den, at det skal dække over den kendsgerning, at der i Tønder i sommeren 1957 er gjort en beskeden begyndelse til noget, der maaske engang kan blive et virkeligt lokalmuseum for kirkelig kunst i Tønder amt og by.

Kirkemuseet har sin egen bygning med egen indgang, en større og mindre museumssal med god belysning samt en forstue og et rum til oplagring af ting, der endnu ikke kan udstilles. Bygningen ligger i Nørregade, bagved præstegaardene og tilhører Tønder Kirke. Den er opført i 1890-erne; den største sal har været brugt til konfirmationsundervisning fra da af og indtil 1938.

At denne »konfirmandsal« nu er blevet kirkemuseum, skyldes et sammenstød i sin tid af to tilfældigheder. For det første var det for alle, der havde ansvar for Tønder Kirke og dens ejendom, et bestandigt paany opdukkende problem, hvad der skulde gøres ved den bygning i Nørregade, der kostede kirkekassen penge til vedligeholdelse uden at give nogen indtægt af betydning. Og for det andet voldte det bekymring, hvad der skulde stilles op med 12 legemstore malerier af tidligere præster ved Tønder Kirke. Efter kirkens hovedrestaurering 1940—45 var der enighed om, at det var umuligt at finde plads for dem i kirken uden at skæmme eller overlæsse denne. En dag dukkede da den ide op: Hvorfor ikke løse begge problemer paa een gang ved at omdanne »konfirmandsalen« til et kirkemuseum og anbringe præstemalerierne der?

Efter forskellige forhandlinger til flere sider blev en plan med tilhørende økonomiske budget godkendt af kirkeministeriet på den betingelse, at sagen kun skulde betragtes som et »midlertidigt ekspe-

Interiør fra det nyoprettede kirkemuseum i Tønder.

riment«, og at den kun maatte paaføre den lokale kirkelige ligning en rimelig udgift».

Med denne tilladelse gik vi i gang med at sætte bygningen i Nørregade i stand udvendigt og indvendigt. Det kostede os kr. 6.833,00. Beløbet blev skaffet lokalt, men uden een øre fra den kirkelige ligning. Og dermed var bygningen klar til at modtage de ting, vi i første omgang kunde faa samlet.

Da de tolv store præstemalerier var ophængt, viste det sig, at de hang bedre end nogen sinde før. Man kan nu se, at flere af disse malerier er god kunst, som det er værd at studere nøjere. I tid spænder de 12 portrætter over ca. 200 aar. De 10 ældste er malet paa træ, de to yngste paa lærred. Det var altsaa grundstammen i det nye kirkemuseum.

Ved forhandling med bestyrelsen for Tønder Museum var der imidlertid truffet den ordning, at det meste af det, der fandtes af kirkelige kunstgenstande, skulde overføres til kirkemuseet. Det drejede sig om to grupper af saadanne ting: (1) genstande, der tilhørte Tønder Kirke, og som hidtil havde været deponeret i museet, samt (2) ting der havde tilhørt forskellige kirker i Vestslesvig, men som enten var blevet overdraget til Tønder Museum eller deponeret der. Den første gruppe fik vi uden videre overdraget, saa at kirkemuseet nu staar som ansvarlig for disse sager. Den anden gruppe har kirke-

museet modtaget i depot med ansvar for disse ting overfor Tønder Museum eller den paagældende kirke. Endelig har kirkemuseet som en tredje gruppe modtaget en hel del mer eller mindre værdifulde ting fra andre kirker i Tønder amt samt fra private personer dels som kirkemuseets ejendom og dels som deponerede.

Foruden de store præsteportrætter omfatter kirkemuseet paa nuværende tidspunkt følgende kirkelige effekter:

(1) En egetræsgruppe fra den middelalderlige kirke i Tønder, Sct. Nicolai Kirke, forestillende Sct. Helena, der finder det undergørende kors. Skulpturen har antagelig staaet paa et sidealter og maa vel dateres til det 14. aarh. Af ting fra middelalderen findes tillige en stor egetræs kirkekiste med jernbeslag, tilhørende Visby Kirke, hvor den blev fundet af Nationalmuseets folk og nu er erhvervet af kirkemuseet og konserveret. Den er med sine kraftige jernbeslag en af museets mest dekorative genstande.

(2) Som det dernæst mest iøjnefaldende kan nævnes en hel række forskellige pulpiturfyldninger og stoledøre fra mange forskellige kirker i Vestslesvig, alle fra tiden efter reformationen og de fleste fra baroktiden.

(3) I en lukket glasmontre er anbragt eksemplarer af de fleste danske og en del tyske salmebøger, som har været benyttet i Nord-slesvig siden reformationen. Der mangler dog nogle endnu, før vi har en fuldstændig samling.

(4) Endvidere findes en del kisteskjolde, en hel del forskellige træskulpturer (det meste fra baroktiden), en gammel messehagel (alderen endnu ikke sikkert bestemt), et par daabskander, nogle malerier og fotografier, et par gamle pauker (fra Tønder Kirke), en gammel egetræs kirkebøsse med beslag m. m.

Alt er museumsmæssigt ordnet med opmaaling, beskrivelse og katalogisering, og hver af de udstillede genstande er forsynet med et kort med oplysninger for de besøgende. Pensioneret lærer Christensen, tidligere Burkal, har paa dette omraade ydet museet en uvurderlig hjælp. Salmebogsmontren er ordnet af pastor Malling. Ligeledes har vi fået megen hjælp af museumsinspektør, magister Schoubye.

Forretningsudvalget indenfor Tønder Menighedsraad har ansvaret for kirkemuseets ledelse. Man har lagt et budget for museet, hvorefter det vil kunne opretholdes for ca. 1400 kr. aarligt, og der regnes med, at driften af kirkemuseet ikke vil komme til at belaste den lokale kirkelige ligning.

Allerede nu er det anbefalelsesværdigt at aflægge dette lille begyndende museum et besøg. Der er baade noget at beundre og noget at lære. Men dersom det skal blive mere end en beskeden begyndelse, maa menighedsraad, institutioner og private personer interessere sig

for det. Adskillige steder ligger der sikkert endnu værdifulde ting gemt hen mer eller mindre upaaagtet, — — malerier, skulpturer, gamle salmebøger m. m. — — som først vil faa rigtig betydning og værdi, naar de bliver anbragt under betryggende forhold og i de rette tidsmæssige omgivelser. Der er allerede nu ting her, hvorom det gælder, at de inden mange aar vilde være smuldret hen og gaaet til grunde, dersom vi ikke havde faaet dem betroet.

Hans Magle.

Genforeningsværelset på Sønderborg Slot.

Af de mange værelser paa Museet paa Sønderborg Slot er et viet mindet om genforeningen. Her staar Chr. X's uniform, her hænger Alfred V. Jensens store genforeningsbillede, L. Tuxens billede af Chr. X til hest paa Christiansborgs ridebane, fotografier og plakater fra afstemningstiden, C.I.S.-uniformer, nødpengesedler, en alpejægeruniform og et billede af general Moltke, der havde kommandoen over det sønderjyske kommando. Dette værelse er i foraaet blevet sat i stand, og en del ting, der ikke direkte havde med genforeningen at gøre, flyttedes til andre rum. Resten nyopstilledes, og et par fornemme gaver fik plads i samlingen: Sadlen fra den hvide hest, som har kongen over grænsen, er af grevinde M. Brockenhuus-Schack, Barritskov, blevet foræret til museet. Og Sønderjydsk Fond, der har bekostet hele rummets reparation, har skænket en hel række gaver: To af de konfirmationsure, som fondet igennem mange aar har givet til børn, hvis fader faldt i første verdenskrig, en samling postkort med gengivelser af plakater og en samling fotografier fra genforeningsdagene, en brevpresse, dannet af et haandtag fra en af de gamle bronzekanoner, der blev brugt til omsmelting til kirkeklokker til sønderjyske kirker. Og endelig den fornemste gave: En mindetavle over Sønderjydsk Fonds virke. Den bestaar af to dele, nederst en montage med fotografier fra møder i fonden og teksten til det oprindelige opraab om indsamling, grupperet om bestyrelsens dirigentklokke, en model af en kirkeklokke, og øverst en teaktræstavle med en indskrift i ophøjet relief. Tavlen er anbragt saa den i et stærkt sidelys kommer fuldt til sin ret, og teksten fremtræder letlæselig. Indskriften lyder:

Med tilslutning fra alle kredse i vort land

blev

DEN SØNDERJYDSKE FOND

stiftet paa Carlsberg den 7. december 1918.

Den modtog som gave fra det danske folk, en sum, der med renter beløb sig til ca. 15,5 mill. kr. som hjælp for danske i det af verdenskrigen i 1914—1918 ramte Sønderjylland.

Fondens midler er blevet anvendt nord og syd for vor nuværende grænse til følgende formaal:

Hjælp til krigsinvalidere og faldnes efterladte 10,34 mill. kr.
Til syge 1,21 mill. kr. - Til skoleophold og anden uddannelse for unge 2,39 mill. kr. - Til kirker og krigerkirkegaarde 0,32 mill. kr. — og til forskellig anden hjælp 1,25 mill. kr.

Fonden sluttede sit virke den 7. december 1953.

J. Slettebo.

I *Ejsbøl mose* ved Haderslev er udgravningen af det store mosefund fortsat i år. Et areal på ca. 170 m² er undersøgt, og over 1000 genstande er fremdraget. Allerede nu har Ejsbøl-fundet dermed nået Illerup-fundet i størrelse og er et af landets få store våbenfund fra yngre romertid (300 årene e. Kr. f.).

Det er et krigsbytte fra et slag, hvor helt eller delvis beredne hære har kæmpet, der her er ofret. Byttet er brændt, og i mosen ligger metal-delene af sværd og sværdskeider, af spyd og skjolde og af hestenes sele-tøj. Særlig flotte er bidslernes bronzekæder og sværdfæsternes sølvbeslag.

Da findestedet ikke er udtømt, er det meningen at fortsætte undersøgelsen til næste år.

H.N.

Under ledelse af arkitekt Charles Christensen har Nationalmuseet i sommer foretaget betydelige udgravninger og restaureringer ved *Trøjborg*. Udgravningerne har givet betydningsfulde bidrag til borgens bygningshistorie, og der er fra voldgravene fremdraget adskilligt materiale.

Ved *Løgumkloster* er der ligeledes under ledelse af arkitekt Christensen foretaget udgravninger og opmålinger på det terræn op mod klosteret, som det nye refugium vil komme til at berøre. Udgravningerne har givet meget stof til belysning af klosteranlægget. — Sønderjyske årbøger håber at kunne bringe afhandlinger om disse to arbejder i et kommende hefte.

I løbet af foråret er der foretaget en nyopstilling af *Haderslev Amts Museums* stenalder- og bronzealdersamling. Det er forsøgt at gøre den nye udstilling mere instruktiv og overskuelig. Fremhæves må en gipsmodel af en langdysse; den kan skilles ad, så den viser, hvorledes denne langdysse har udviklet sig i århundredernes løb. Et træ fældet med en flintøkse skal ligesom andre skæftede og brugte ting vise, hvad flintværktøj kunne bruges til.

Nyindretningen skal senere fortsættes i de andre afdelinger.

Et *nyt museum* er under oprettelse i Jels. I nogle år er der arbejdet med indsamlingen, og en udstilling for et år siden viste befolkningens interesse for sagen. Samlingen, der både omfatter oldsager og nyere ting, har endnu en for spredt karakter til, at en udstilling kan foretages. Den har til huse på skolen.

På foranledning af bestyrelsen for Vojens Handels- og Industriforening ved foreningens 75 års jubilæum den 25. august 1957 vistes bl. a. *en udstilling af gamle og nye Vojens-billeder*: bydele, huse og personer. Den ret righoldige samling var indsamlet og ordnet af pastor T. Holm og forh. arkivar J. Aalling, Vojens. Udstillingen vakte levende og stor interesse blandt de godt 600 besøgende. Måske bliver udstillingen gentaget, og en fremsat plan om at bevare en væsentlig del af billedsamlingen samlet — f. eks. i sognebibliotekets lokaler — kan muligvis realiseres.

Museet på Sønderborg Slot havde i finansåret 1956/57 rekordbesøg, idet over 60.000 besøgte museet. Dette skyldes dels stigende turistbesøg i Sønderborg, dels den store udstilling, Selskabet til Håndarbejdets Fremme afholdt på museet fra d. 22. juni til d. 12. august 1956. Rekordens falder sammen med, at der over hele landet har været stigende museumsbesøg.

Af ny erhvervelser til museet i årets løb kan nævnes 12 par kopper, udført som gave til den i Gråsten fødte historiker A. D. Jørgensen fra taknemmelige sønderjyder, 6 miniaturer, tegnet af H. P. Feddersen d. Æ. og et standur, lavet i Hønsnap. Kunstsamlingen har erhvervet et billede af Jeppe Madsen-Ohlsen.

Efterhånden som museumsbestanden på *Tønder Museum* vokser og mere og mere fuldstændiggøres, bliver opgaven at bevare og konservere det indkomne materiale, give det de smukkeste mulige omgivelser nok så vigtigt som at anskaffe mere nyt. Disse synspunkter præger i højeste grad arbejdet ved Tønder Museum, hvor i den seneste tid omfattende arbejder med hensyn til bygnings- og haveanlægs vedligeholdelse har fundet sted. Yderligere er det et karakteristisk nytræk, at man i stedet for at indsamle materiale fra alle mulige områder, foretrækker specialisering, gør en gruppe færdig ad gangen. Således må museets indsamling af *fliser* i det store og hele siges at være afsluttet, af den simple grund at der ikke er mere tilbage af betydning i museets virkeområde, i hvert fald intet der f. t. kan erhverves. De sidste to år har man da koncentreret sig om indsamlingen af *sølv* fra Tønder og Tønder amt, hvilket har givet et overraskende godt udbytte. Museet besidder nu henved 200 sølv- (og guld-) arbejder fra byen og dens opland, repræsenterende henved 60 forskellige mestre, og sam-

lingen er i løbet af sommeren udstillet i 5 store, moderne indrettede montre. Den tør vist uden tvivl betegnes som den største af sin art i landet. At dette resultat er nået på så kort tid, skyldes ikke mindst heldigt gennemførte bytteaftaler med en lang række museer, som havde sølv fra Tønder.

Åbenrå Museum har i 1955 haft ca. 2.900 besøgende og i 1956 ca. 2.700 besøgende. Den vigtigste nyerehvervelse er Løjtstuen, som Sønderjydske årbøgers forårshefte har bragt en udførlig omtale af.

I 5. årgang af Jahrbuch für die Schleswigsche Geest har professor Hans Beyer i Flensborg i en lille undersøgelse »*Recht, Volk und Obrigkeit in der schleswig-holsteinischen Erhebung 1848/49*« gjort et forsøg på at nå frem til en mere psykologisk forståelse af begivenhederne i 1848. Han mener, at den »nationale ideologi« ikke har været af afgørende betydning, i hvert fald ikke for menigmand. Viljen til at følge førerne i »rejsningen« var først og fremmest afhængig af den stærke følelse af ret og uret. For at forstå, hvad der skete, må man også gøre sig klart, hvad der var »virkelighed« i modsætning til politikernes ideologi; folket var en virkelighed, kirke, skole og torv ligeledes, og i Sydslesvig var præstens, degnens og handelens sprog tysk.

Man kan være enig eller uenig med professor Beyer i hans synspunkter, men artiklen, der bygger på omfattende studier, også i ikke-tyske arkiver, er i hvert fald tankevækkende og inspirerende. Den giver også værdifulde bidrag til forståelse af førende kirkelige personligheders stilling til det, der skete i og efter 1848, og til deres opfattelse af, hvad der, set fra deres bestemte synspunkt, måtte anses for ret eller uret. Der er tale om folk som pastor Hans Hansen, Claus Harms, provst Callisen og generalsuperintendent Nic. Nielsen.

J. H.

Historisk samfund arrangerer i vinter aftenkursus på landsarkivet i Åbenrå i *vejledning i personal- og lokalhistorisk arbejde*. Som vejledere medvirker fuldmægtig Olav Christensen og museumsinspektør H. Neumann, begge Haderslev, arkitekt Karl Flade, Åbenrå, landsarkivar Gribsvad og arkivar Iversen. Tilslutningen til kursus har været så stor, at der har måttet oprettes 3 hold.

I slutningen af september er der til Historisk samfunds tillidsmænd udsendt en vejledning vedrørende oprettelse af *aftenhøjskoler* med hjemstavnshistorie som emne. Formanden for Haderslev amts museums- og byhistorisk forening, museumsinspektør H. Neumann har sendt en lignende opfordring, og det kan allerede nu siges, at disse henvendelser har båret frugt, idet der i adskillige sogne er oprettet sådanne aftenhøjskoler.

Årsberetning og regnskab 1956 - 1957

ved *Peter Kr. Iversen* og *Olav Christensen*.

Årsmødet afholdtes søndag d. 26. maj på Slogsherredhus, hvis store sal var fyldt. Formanden, arkivar P. Kr. Iversen, bød velkommen, specielt til samfundets æresmedlem, H. Lausten-Thomsen, og takkede Slogsherredhus, fordi årsmødet kunne afholdes her. Efter en fællessang valgtes redaktør M. Kamphøvener, Åbenrå, til mødets dirigent. Formanden aflagde, efter at han havde indledt med at mindes gdr. Sv. Anker Hanssen, Nørremølle, følgende beretning:

Den omorganisering af Historisk samfund, der tilsigtedes med de nye love, som vedtoges på årsmødet i Gram 1955, er nu med oprettelsen af amtskredsen for Sønderborg amt d. 26. april i år gennemført. Og det kan vist uden modsigelse fastslås, at der ved den nye organisationsform er kommet mere liv over Historisk samfunds arbejde. De nye amtsudvalg og det under dem sorterende og nu næsten helt udbyggede tillidsmandssystem har arbejdet godt og målbevidst. Når bortses fra Sønderborg amt, har der i hvert af amtskredsene været afholdt 2—3 arrangementer inden for beretningsåret, og flere af dem har haft en tilslutning over forventning, i Haderslev amt således med 150—200 deltagere. Gennem amtsudvalgenes arbejde er Historisk samfunds mødevirksomhed blevet meget øget. Medens vi tidligere kun havde et foredrag i forbindelse med årsmødet og vor sommerudflugt, har amtskredsene sidste år tilsammen haft 12 foranstaltninger. Udførlige beretninger herom er aflagt på amtskredsens generalforsamlinger, hvorfor de ikke skal nærmere omtales her.

Den gennemførte omorganisering har også medført en betydelig tilgang af nye medlemmer. For to år siden lå vort medlemstal på omkring 1150, i dag har vi omtrent 1600 medlemmer, altså en tilgang på 450 nye medlemmer, som vi gerne vil byde velkommen i vor kreds. Denne tilgang af nye medlemmer havde ikke kunnet nås uden et godt og dygtigt ført hvervearbejde af amtsudvalg og tillidsmænd. Jeg benytter den her givne lejlighed til at sige tak til alle, der har medvirket ved medlemstilgangen.

Medlemmerne vil have bemærket, at Sønderjyske årbøger har fået et nyt ydre. Der blev på sidste årsmøde anket over, at vore publikationer havde et trist udseende. Vi håber, at vi nu for Sønderjyske

årbøgers vedkommende har tilfredsstillet vore kritikere. Det kan i denne forbindelse nævnes, at det er hensigten, at der fremstilles en ny forsidekliche til hvert halvbind. Det er også vor hensigt på anden måde at gøre Sønderjyske årbøger lidt mere interessante. Ligesom i det nyligt udkomne forårshæfte vil vi også fremtidig søge at bringe nogle flere illustrationer, ligesom vi også i hvert hæfte vil søge at bringe et par mindre artikler.

Også vort andet tidsskrift, Sønderjysk månedsskrift, er, som det senere vil blive udførligere redegjort for, inde i en opgangsperiode, idet tidsskriftet siden sidste årsmøde har haft en tilgang på ca. 60 nye holdere.

Med hensyn til vore publikationer inden for skriftrækken vil medlemmerne vide, at der i vinter er udsendt en bog af adjunkt H. V. Gregersen om præsten, astrologen, forfatteren og journalisten Niels Heldvad. Det er en god bog, og anmeldelser i dagblade og tidsskrifter har da også været enestående rosende. Vi har endnu ikke helt fået inddækket omkostningerne ved udgivelsen af bogen. Bestillingskortene var indlagt i efterårshæftet af Sønderjyske årbøger, der udkom nogle dage før jul, og det er meget muligt, at ikke få i juletravlheden har overset det. Men det forsømte kan endnu indhentes. Vi venter, at mange vil benytte sig af dette tilbud på god og interessant historisk læsning ved at indsende bestilling til ekspeditionen.

Inden så længe vil manuskriptet til en ny bog inden for skrift-rækken blive indleveret til trykkeriet. Det er Åbenrå-kaptajnen Hans Bruhns interessante erindringer, der udgives af Erland Møller og Johan Hvidtfeldt. Når Historisk samfund har mulighed for at udsende denne bog, skyldes det især den velvilje, som forskellige åbenråske firmaer og institutioner har vist os. Vi har fra dem modtaget eller fået lovning på understøttelse til udgivelsen, således at vi kan udsende bogen uden synderlig økonomisk risiko for foreningen. Jeg benytter lejligheden til at takke for understøttelsen, vi har modtaget eller har løfte om til bogens udgivelse.

Inden næste årsmøde regner vi endvidere med, at 2. del af redaktør A. Svenssons store værk om redaktør Jens Jessen vil være udsendt. Den økonomiske side af sagen er her ikke helt klaret endnu. Det kan nu oplyses, at værket vil blive på ialt tre bind.

Af andre ting, der er under forberedelse, kan nævnes, at forstander, dr. theol. Asger Nyholm, Tønder, til redaktionen har indleveret et stort manuskript om pastor Dahl og skoleforholdene i Tønder i mellemkrigsårene. I dette grundige og flittige arbejde giver dr. Nyholm også værdifulde og nye oplysninger om klosterpolitikken. Vi håber meget, at det vil lykkes os at fremskaffe de fornødne penge til udgivelsen af denne bog. Seminarielærer, magister Sig. Schoubye, Tønder, er langt fremme i studiet af de tønderiske sølvsmede, som vil

resultere i et billedværk, som vi ligeledes håber at kunne udsende i skriftrækken. Arbejdet med Åbenrå bys historie er nu godt i gang, og 1. bind forventes at være klar til udsendelse til efteråret 1959. En anden opgave, hvis fuldendelse dog ligger nogle år fremme i tiden, er ligeledes under forberedelse, idet overarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen har påtaget sig at udgive den vigtige og betydningsfulde brevveksling mellem H. P. Hanssen og H. V. Clausen. Det er tanken, at denne publikation skal udsendes til 100-årsdagen for H. P. Hanssens fødsel, d. 21. febr. 1962. Endvidere kan det nævnes, at Historisk samfund i samarbejde med Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie forbereder udgivelse af jordebøger fra Åbenrå og Løgumkloster amter fra begyndelsen af 17. og 18. århundrede. Historisk samfund har af økonomi- og arbejdsministeriet fået bevilget en såkaldt henvist kontorist, der fra januar har afskrevet en betydelig del af de omtalte jordebøger og endvidere har foretaget visse forarbejder til en topografisk historisk bibliografi. Og endelig kan det nævnes, at vi omgås med planer om en nyudgave af Olav Christensens bibliografi over sønderjysk slægtstavelitteratur kombineret med en fortegnelse over personalhistoriske håndskrifter i landsarkivet.

En side af vor virksomhed, vejledning i lokalhistorisk arbejde, har vi desværre været nødt til at lægge på hylden i det sidste par år, men det er meget vigtigt for det lokalhistoriske arbejdes fremtidige trivsel, at vi igen får afholdt små vejledende kursus. Vi havde håbet nu i sommer at kunne gennemføre et 14-dages kursus for særligt interesserede seminarieelever og yngre lærere, men det er ikke lykkedes os at skaffe de fornødne penge til afholdelse af et sådant kursus. Vi vil nu gøre et nyt forsøg for om muligt at kunne afholde det til næste sommer. Til vinter håber vi at kunne gennemføre et mindre kursus af lignende art, som vi tidligere har haft, og måske kan der også blive tale om et aftenkursus, hvortil i hvert fald de nærmest omkring Åbenrå boende kan være med. Forholdene for det lokalhistoriske arbejde her i Nordslesvig er jo nu engang vanskeligere end i kongeriget. Vel er de ældre arkivalske kilder overalt skrevet med gotisk skrift, men her i Sønderjylland er sproget i de gamle aktstykker yderligere i overvejende grad tysk. Vanskelighederne bliver derfor hernede mangedoblede for lokalhistorikerne, især da kendskabet til tysk er i stærk aftagen. Det er derfor af afgørende betydning for det lokalhistoriske arbejde her i landsdelen, at det vejledende arbejde intensiveres og udbygges. Et sådant vejledende arbejde kræver ikke blot penge, men også tid, og med det omfang, Historisk samfunds arbejde efterhånden har fået, ligger den tanke nær, at vi må stræbe henimod at få en fast, lokalhistorisk konsulent ansat, som kan vejlede vore lokal- og sognehistorikere og være dem behjæl-

pelig med udarbejdelsen af manuskripter til sognehistorier og skrive særligt vanskelige kapitler deri. Dernæst skulle han også være til rådighed for redaktionsudvalgene og den samlede styrelse som hjælpesekretær. Der er mere end arbejde nok til en sådan mand, men det er vel tvivlsomt, om vi i disse sparetider kan skaffe penge til aflønning af ham.

Vor egnsvandring i september sidste år fik et vellykket forløb. Over 400 deltagere fik efter en kort orientering af museumsinspektør H. Neumann Glyksborg slot forevist af lokale førere. Museumsdirektør, dr. phil. Fritz Fuglsang, viste os derefter og fortalte levende og interessant om Mariekirke i Flensborg, Pastor H. F. Petersen fortalte om Helligåndskirken og Helligåndsgangen og redaktør L. P. Christensen dvælede på den gamle kirkegård ved de minder, der er knyttet til denne. Forinden havde han under kaffepausen i Borgerforeningen fortalt træk af denne danske foreningsbygnings historie. Desværre var der og kunne der ikke være dækket til alle deltagerne i Borgerforeningen, da deltagerantallet var betydeligt større end antallet af tilmeldte. Vi er glade for, at så mange slutter op om disse udflugter, men vi henstiller meget, at medlemmerne tilmelder sig i god tid. Vi vil også i fremtiden søge at gøre disse udflugter så interessante og afvekslende som muligt, men for at disse store arrangementer ikke skal bryde sammen og ende i kaos, er det nødvendigt, at vi på forhånd kender deltagerantallet og kan træffe vore forholdsregler derefter.

Det er mange og for hovedpartens vedkommende også store opgaver, som vi vil søge løst i de kommende år. Det kan ikke gøres uden betydelig støtte ude fra. Vi har hidtil modtaget og modtager understøttelse fra købstæder, amtsråd og stat. Vi er de bevilgende myndigheder stor tak skyldige for denne hjælp, uden hvilken vort arbejde ikke ville have fået det omfang, det har i dag. I sidste årsberetning omtaltes, at der var planlagt en henvendelse også til sognekommunerne om støtte til vort arbejde. På grund af kommunernes anspændte økonomi nu i vinter og forårsmånederne har forretningsudvalget imidlertid anset det for rigtigst at se tiden lidt an med disse henvendelser.

Vi har styrket vor økonomi og arbejdsmuligheder ved det øgede medlemstal, men der skulle være gode muligheder for at sætte det yderligere i vejret. Hvad der for få år siden ville synes fantasteri, ligger nu takket være vor nye organisationsform inden for mulighedsgrænse. Vi må i løbet af de nærmeste år søge at nå et medlemstal på 2000. Dette mål kan nås, når amtsudvalg, tillidsmænd og medlemmer fremdeles vil gøre en indsats. Der tales nu og da om svigtende historisk interesse, men er det rigtigt? Er der ikke snarere tale om en slumrende interesse, der blot skal vækkes ved en ydre til-

skyndelse? Hvor der sættes aftenhøjskoler med historiske og lokalhistoriske emner i gang, er der overalt stor tilslutning; det samme gælder de såkaldte hjemstavnsaftner. Det, det kommer an på, er blot at få et arbejde ude i sognene sat igang, og her må styrelse, amtsudvalg og tillidsmænd arbejde hånd i hånd, men der kan ingen tvivl være om, at hvor der gøres et arbejde, der giver det også resultat — også i form af tilgang af nye medlemmer.

Derefter aflagde kassereren, fuldmægtig Olav Christensen, regnskabet. Han fremhævede medlemsfremgangen og nævnte resultatet af årets hvervekonkurrence, hvor sagfører Poul Fink og bibliotekar H. Eriksen fik førstepræmier for henholdsvis 36 og 30 nye medlemmer. Både beretning og regnskab godkendtes enstemmigt. Viceskoleinspektør W. Christiansen aflagde beretning og regnskab for Sønderjysk månedsskrift. Efter flere års stilstand er antallet af abonnenter atter steget, og takket være stor sparsommelighed, bl. a. overfor klicheer og honorarer, klarer månedsskriftet sig nu økonomisk. En yderligere tilgang af holdere er dog stadig påkrævet. Året sluttede med et overskud på 416,- kr.

Ved det efterfølgende valg genvalgtes forstander H. Lund, museumsinspektør H. Neumann og lærer Chr. Stenz. Kontingentet fastsattes uforandret til 7,50 kr. plus portoen til årbogen. På forespørgsel oplyste kassereren, at det vil koste ca. 12,- kr. mere i kontingent at sende månedsskriftet til alle medlemmer.

Under eventuelt takkede gartner Chr. Jepsen, Bylderup, fordi årsmødet var lagt i Slogsherredhus. Han mindede om, at mange af de danske forsamlingshuse nu er over 50 år, og at det slægtled, der skabte dem er ved at uddø. Han spurgte, om det ikke var en opgave for Historisk samfund at samle minderne om dette arbejde, inden det var for sent. M. Refslund Poulsen undrede sig over, at man kritiserede årbøgerne og månedsskriftet. Begge var værdifulde og fine. Han efterlyste en grundig skildring af »de blakkede«, inden det blev for sent, og af Foreningen af 18. okt. 1898, hvorefter der intet skriftligt foreligger, og hvor hrs. Bülow vistnok er den eneste levende fra da. P. Kr. Iversen takkede gartner Jepsen og Slogsherredhus og han takkede for de foreslåede emner, som man vilde søge at tage op. Han foreslog, at næste årsmøde blev holdt i Flensborg, i Borgerforeningen. H. F. Petersen så meget gerne mødet afholdt i Flensborg. Red. Kamphøveners efterlyste kreditforeningens protokol, og efter at Olav Christensen havde gjort opmærksom på, at der stadig var skrifter til salg, og at en del var medbragt til mødet, sluttede Kamphøveners generalforsamlingen.

Ved det efterfølgende kaffebord talte overarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen om: »Det nordslesvigske spørgsmåls rejsning på fredskonferencen i 1918«. Efter kaffebordet foreviste pastor H. M. Detlefsen Bylderup kirke.

Årsregnskab og status pr. 31. 12. 1956

<i>Indtægter:</i>		<i>Udgifter:</i>	
Medlemsbidrag	9.677,50	Årbogen:	
Portogodtgørelse	2.249,27	Papir og tryk 9.451,80	
Salg	4.399,72	Honorarer .. 2.634,00	12.085,80
Tilskud	7.420,00	Skrifter	5.803,09
Gave	15,00	Ekspedition, sekretær,	
Refusion af papirafgift..	302,34	kasserer	850,00
Egnsvandringen	1.392,00	Fragt og omdeling	2.682,27
Renter	42,02	Møder og repræsenta-	
Balance	1.264,42	tion	1.169,17
		Amtsudvalgene	1.723,23
		Kontorhold	801,40
		Egnsvandringen	1.272,81
		Forskelligt	374,50
	<u>26.762,27</u>		<u>26.762,27</u>
<i>Aktiver:</i>		<i>Passiver:</i>	
Post- og bankkonti	1.864,07	Regninger	1.614,05
Kontant	11,32	Formue	1.414,34
Kontingentrestancer ..	765,00		
Udestående for salg	388,00		
	<u>3.028,39</u>		<u>3.028,39</u>

Haderslev, den 8. februar 1957.

Olav Christensen.

Undertegnede af Historisk samfund for Sønderjylland valgte revisorer har d. d. revideret ovenstående regnskab, som vi har befundet i orden og i overensstemmelse med foreliggende bilag. Kassebeholdningen pr. 31. december 1956 forelå. Yderligere har vi kontrolleret regnskabet for 1957 indtil d. d. og har intet at bemærke.

p. t. Bylderup, den 26. maj 1957.

Sig. Schoubye

Jørgen Frank

Medlemskredsen

Afgang og tilgang

Efterfølgende supplement til den i 1955 og 1956 offentliggjorte medlemsfortegnelse for Historisk samfund for Sønderjylland er for afgangslstens vedkommende ordnet alfabetisk, medens tilgangslisten er ordnet topografisk, som medlemslisten i 1955 var det. Afgangslisten omfatter foruden døde, hvor enken ikke har fortsat medlemsskabet, desuden udmeldte og slettede på grund af restancer. Iøvrigt henvises til indledningen til medlemslisten 1955, idet det dog bemærkes, at kassere- ren har ansvaret for udarbejdelsen af tillægget.

Historisk samfund har siden sidste års opgørelse haft en netto- tilgang af 254 medlemmer, idet medlemstallet pr. 15. september 1957 udgjorde 1623, der fordeler sig således på landets enkelte dele:

Åbenrå by	169
Åbenrå amt	174
Haderslev by	97
Haderslev amt	264
Sønderborg by	44
Sønderborg amt.....	108
Tønder by	89
Tønder amt	196
Sydslesvig	197
Stor-København	112
Det øvrige Danmark	172
Udlandet	1

Afgangsliste

Andresen, Kathrine, fru, Hylle-
rup, Flensborg kreds
Bak, Jens, skoleinspektør,
Nr. Sundby
Beck, Hans turistchef,
Sønderborg †
Biblioteket, Røllum skole
Blichfeldt, præst, Nordborg †
Christensen, Helge M., kommu-
nelærer, Sønderborg

Christensen, Niels, overlærer,
Flensborg †
Christiansen, Otto, bank-
assistent, Flensborg
Dahl, Holger, kæmner,
Augustenborg
Frisk, Anders, snedkermester,
Gram
Frost, Jens, museumsinspektør,
Åbenrå †
Fyens Stifts Læseforening,
Odense
Gotthardsen, Michelle, skole-
leder, Møllebro pr. Flensborg
Hansen, Eschild, gårdejer,
Stevninggård
Hansen, Hans, konsulent,
Åbenrå †
Hansen, Sigurd Brandt, friskole-
lærer, Lunde
Hansen, Thomas, gårdejer,
Store Solt
Hanssen, Sv. A., gårdejer,
Nørremølle †

Hersbøl, fhv. stationsforstander,
 Åbenrå
 Jepsen-Christensen, H., fhv.
 landstingsmand, Høgsbro †
 Jensen, Christian, gårdejer,
 Skovby, Als
 Jensen, Rigmor, lærerinde,
 Åbenrå
 Jørgensen, Hakon, lærer,
 Flensborg
 Knudsen, Erik H., frimenig-
 hedspræst, Hornum
 Københoved bogsamling
 Larsen, Harald, lærer, Flensborg
 Larsen, Sigrid, konsulent,
 Harreslevmark
 Lindegaard, M. C., biskop,
 Ribe †
 Ludvigsen, Carl J., præst,
 Åbenrå †
 Lüddens, Wilh., lærer, Tumbby †
 Mees, H. J., lærer, Flensborg
 Michael, C., børnehaveleder,
 Haderslev †
 Moltke, Carl, generalmajor,
 Charlottenlund †
 Moos, Holger, adjunkt, Åbenrå
 Moos, P. H., pastor emer.,
 Åbenrå
 Nielsen, Marie, frk., Søes
 Nissen, Jeppe, købmand,
 Vester Sottrup
 Petersen, Anton, gårdejer,
 Langbjerg
 Petersen, Daniel, godsejer,
 Vesterholt ved Husum
 Rattenborg, Karen, bibliotekar,
 Flensborg
 Schmidt, Nis, gårdejer,
 Broballe
 Schmidt, P., restauratør,
 Sønderborg
 Schøler, Anker, skoleleder,
 Garding

Simonsen, Christen, handels-
 mand, Sdr. Hygum †
 Skov, A. L., rentier, Bevtoft †
 Tholle, Johs., havearkitekt,
 København F
 Thomsen, A. Jessen, assurandør,
 Åbenrå
 Thomsen, Lars Boe, repræsen-
 tant, Assens
 Thorndahl, P., lærer, Haurum
 skole pr. Flemming
 Weber, J., landmand, Damholm
 pr. Ølsby
 Vollertsen, Ernst, seminarieelev,
 Ribe

Tilgangsliste
 ÅBENRÅ AMT

Åbenrå by:

Andersen, Peter, købmand
 Andersen, Skifter, direktør
 Andresen, Carl, civilingeniør
 Andresen, Peter, boghandler
 Bisgård, Frode, cand. mag.
 Bjerre, S., direktør
 Bjerring, Carl, bagermester
 Brandt, Aa., bankassistent
 Bygballe, A., sagfører
 Callesen, Ingvard, arkitekt
 Christensen, Johannes C.,
 direktør
 Cleemann, Harald, skibsmægler
 Damberg, Peter, isenkræmmer
 Faber, Poul, apoteker
 Fabricius, M., grosserer
 Gimbel, P., direktør
 Hansen, Hans M., købmand
 Hansen, Marie, fru
 Heidemann, Hans Georg,
 prokurist
 Hoffmann-Madsen, C., sogne-
 præst
 Jessen, Erik, købmand

Jessen, Johan, købmand
 Jessen, Olaf, købmand
 Jessen, Peter, købmand
 Jørgensen, Nis, sparekasse-
 assistent
 Lampe, Jens, kommunelærer
 Larsen-Ledet, Clement, redaktør
 Lauridsen, Jørgen, købmand
 Lyck, Herbert, direktør
 Lyck, Svend, grosserer
 Mathiesen, Adolf, havnefoged
 Møller, Claus, fabrikant
 Nicolaisen, Wilhelm, barber-
 mester
 Nielsen, Anton, købmand
 Nielsen, Holger, købmand
 Nielsen, Vitus, statsaut. revisor
 Paulsen, Alfred, maskinhandler
 Petersen, Jørgen, filialbestyrer
 Petersen, Tage, forretningsfører
 Philippsen, A., kommunelærer
 Riis-Antonsen, møbelhandler
 Ross, W., kontorchef
 Scherrebeck, Jacob, kontorass.
 Schmidt, Hans, prokurist
 Schultz, Jørgen, distriktschef
 Sylvestersen, Harald, amtstue-
 fuldmægtig
 Sørensen, Niels, købmand
 Thisted, V. Gjeding, dommer
 Tofft, L., landsretssagfører
 Tolstrup, Hans, bankassistent,
 Unna, G. W., fru dr.
 Vagn-Hansen, C. A., amtmand
 Ziethen, B. A., malermester

Bov sogn:

Andersen, W., overkontrollør,
 Padborg
 Bay, R., forretningsfører,
 Padborg
 Bergholt, I., toldvagtimester,
 Padborg

Carlsen, G., kontorist, Frøslev
 savværk
 Fejrskov, P., politibetjent,
 Padborg
 Gammelgård, Sven, førstelærer,
 Kollund
 Gregersen, B., overassistent,
 Padborg
 Grevsen, N. P., toldbetjent,
 Padborg
 Jensen, Jacob, grænsevagt-
 mester, Padborg
 Kudsk, P., overassistent,
 Padborg
 Larsen, Th. toldassistent,
 Padborg
 Lund-Jensen, N. P., toldassistent,
 Padborg
 Nielsen, S. G., trafikkontrollør,
 Padborg
 Petersen, M., politiassistent,
 Padborg
 Schytt, O., toldforvalter,
 Padborg
 Sonne, E., kægner, Padborg

Egvad sogn:

Bruhn, Wilhelm, gårdejer,
 Hørlyk
 Haugaard, Samuel Koch,
 landmand, Nr. Hostrup
 Iversen, Jørgen, gårdejer,
 Horsbyg
 Johnsen, Nis, gårdejer,
 Nr. Hostrup
 Petersen, Peter H., gårdejer,
 Horsbyg

Ensted sogn:

Hansen, Holger, gårdejer,
 Tinggård

Michelsen, Mads, skoleelev,
Lundsbjerg

Felsted sogn:

Lauesgaard, Viggo, gårdejer,
Kidding
Todsens, Chr. P., Assenholm

Gråsten sogn:

Bleshøj, Jørgen, urmager

Kværs sogn:

Lauridsen, Frode Møller,
sognepræst

Løjt sogn:

Petersen, Nis, smedemester,
Bodum

Rinkenæs sogn:

Nielsen, Laurits, gårdejer,
Buskmose

Uge sogn:

Kjer, Kristian N., førstelærer

Varnæs sogn:

Christiansen, Rasmus, købmand,
Bovrup
Staugaard, Hans Peter, gårdejer,
Bovrup

Øster Løgum sogn:

Itske, Ingeborg, lærerinde,
Hovslund

HADERSLEV AMT

Haderslev by:

Ahring, Hermann, forretnings-
fører

Albeck, Wilhelm, læge
Christiansen, G., læge, fru
Clausen, Gertrud Balslev, frk.
Hansen, E. Lytved, lærer
Hansen, Sv. Irgens, redaktions-
sekretær
Jensen, Kirsten, bibliotekar
Jørgensen, Poul A., lærer
Møller, M., adjunkt
Nielsen, Axel, seminarielærer
Nygaard, Marie, bibliotekar
Obel, Astrid, bibliotekar
Petersen, Gottlieb, kontor-
assistent
Petersen, Peter H., kontor-
assistent
Pugdahl, Søs, sekretær, fru
Schmidt, frk.
Schmidt, H. P., overtoldassistent
Schou, Poul, stiftsprovst
Wielandt, A., adjunkt

Agerskov sogn:

Appel, Andreas, gårdejer,
Rangstrup
Biblioteket, Agerskov
Bjorholm, Jes, landmand,
Rangstrup
Christensen, Damgaard, lærer,
Rangstrup
Gram, Lorens, landmand,
Agerskov
Hansen, Anna, fru, Bovlund
Hørlyck, Laur., gårdejer,
Rangstrup
Knudsen, Didde, fru, Rangstrup
Knudsen, Kristen, landmand,
Galsted
Lauenborg, P., direktør, Agerskov
Poulsen, Troels Refslund, gård-
ejer, Bovlund
Thim, Jørgen, Mellerup
Toft, P. Appel, dyrlæge,
Rangstrup

Warncke, lærer, Rangstrup
Westergaard, Bunde, landmand,
Galsted

Aller sogn:

Biblioteket, Aller

Bevtoft sogn:

Dinesen, Jens, gårdejer, Hjartbro

Branderup sogn:

Andersen, Holger, gårdejer,
Rurup
Nielsen, Anton, landmand, Rurup
Petersen, Peter, førstelærer,
Rurup skole

Fjelstrup sogn:

Skøtt, Hans Chr., forpagter,
Vadbjerggård
Biblioteket, Fjelstrup

Frørup sogn:

Hansen, Niels Ebbesen, gårdejer,
Bramsgård

Gram sogn:

Christiansen, Steen, sognepræst,
Gram
Hansen, Jes, boghandler, Gram
Nielsen, Johannes, lærer, Tiset
Schultz, K., førstelærer, Vester
Lindet

Grarup sogn:

Jørgensen, Peter, graver, Grarup

Halk sogn:

Hansen, Mogens, gårdejer,
Hejsager

Hammelev sogn:

Lorenzen, Chr., førstelærer,
Hammelev

Hjerndrup sogn:

Biblioteket, Hjerndrup
Høyer, Aage, gårdejer,
Juhlsminde
Mikkelsen, H., gårdejer,
Kjerulfsminde

Jels sogn:

Büchert, Peter, kontrolassistent,
Farris st.
Wolf, Math. J., gårdejer, Søgård
pr. Farris

Lintrup sogn:

Jensen, C., lærer, Mejlby skole
Christensen, Sigfr., sognepræst,
Lintrup

Magstrup sogn:

Sørensen, Sigurd, tømrermester,
Magstrup

Moltrup sogn:

Bjerre, Johs., sognepræst,
Moltrup

Nustrup sogn:

Biblioteket, Nustrup

Oksenvad sogn:

Biblioteket, Oksenvad
Otte, Mads, gårdejer, Stursbøl

Skodborg sogn:

Holm, Jacob, dyrlæge, Skodborg

Skrave sogn:

Andersen, Ejnar Rostgaard, gård-
ejer, Københoved
Biblioteket, Skrave
Boesen, P., fhv. førstelærer,
Københoved
Hansen, Kristian A., gårdejer,
Krogstrup
Jensen, Hans, forpagter,
Københoved
Jessen, Peter Neergaard, sogne-
præst, Skrave
Kjær, Niels, murermester,
Københoved
Lydiksen, Marie Kjestine,
Københoved
Mandøe, Niels, lærer, Skrave
Tybjerg, F., uddeler, Københoved
Østergaard, Niels, gårdejer,
Københoved

Sommersted sogn:

Biblioteket, Sommersted
Biblioteket, Over Lerte skole
Biblioteket, Neder Lerte skole
Fræhr, Hans G., manufaktur-
handler, Sommersted
Skjøth, Hans, gårdejer, Solskjær

Starup sogn:

Nielsen, Jacob Finderup, første-
lærer, Starup

Stepping sogn:

Biblioteket, Stepping
Hansen, Sejv Buchhave, mejeri-
bestyrer, Stepping

Tirslund sogn:

Hansen, Jørgen, førstelærer,
Tirslund

Toftlund sogn:

Nielsen, Kr., dyrlæge, Toftlund
Rossen, H. C., sognepræst,
Toftlund
Sloth, H., skoleinspektør,
Toftlund
Thygesen, K., læge, Toftlund
Wind, B. R., førstelærer,
Stenderup

Vedsted sogn:

Biblioteket, Arnitlund
Lisberg, Lars, lærer, Over Jerstal
Lund, A. P., lærer, Abkær
Pedersen, Albert, førstelærer,
Vedsted

Vojens sogn:

Andresen, Knud, lærer, Vojens
Jensen, Chr., tømremester,
Vojens
Jensen, Ingrid, bankbestyrer,
Vojens
Michaelsen, Christian, forpagter,
Paulsbjerg
Poulsen, Anton, guldsmed,
Vojens
Schønning, Chr. F., isenkræmmer,
Vojens
Schønning, Hans, prokurist,
Vojens
Thomsen, Thøger B., arkitekt,
Vojens
Winterskov, C. T. købmand,
Vojens

Vonsbæk sogn:

Skau, Laurids, gårdejer, Ørby

Øsby sogn:

Abildgren, J., lærer, Kvistrup
Rasmussen, lærer, Hajstrup

Astrup sogn:

Raun, Nis, forpagter,
Nederbygård

SØNDERBORG AMT

Sønderborg by:

Carøe, Fin, landsretssagfører
Grove-Stephensen, F. S.,
sagfører

Hellesen, Sv. A., kontorchef
Huhle, Robert, redaktør
Schlanbusch, Poul, sparekasse-
bogholder
Schmidt, Gudrun Brink, økonoma

Nybøl sogn:

Jørgensen, Christian, førstelærer,
Nybøl

Sottrup sogn:

Jacobsen, Hans Andr., stud. theol.,
Vester Sottrup

TØNDER AMT

Tønder by:

Buch, Chr., bagermester
Bølling-Ladegård, E., sagfører
Christensen, Inger, fru
Jensen, A., premierløjtnant
Michaelsen, B., tandlæge
Posselt, Else, fru
Rosenvold, Holger, arkitekt
Røgilds, Jens, seminarieelev
Sünksen, Sv. E., grosserer
Sørensen, Christiane, seminarie-
lærerinde
Willumsen, Henning, fuldmægtig

Arrild sogn:

Enevoldsen, B., overbetjent,
Renbæk

Gyldenkærne, Aksel, lærer,
Arrild skole
Præstiin, M. B., førstelærer,
Arrild skole

Rasmussen, S., skovfoged,
Lindet skov
Skovenborg, Johs., lærer,
Hønning skole
Sørensen, V., lærer, Roost skole

Ballum sogn:

Lindholm, Juliane, fru, Bodsbøl
Lorenzen, Cathrine, gårdejske,
Ballum

Brede sogn:

Petersen, Thomas, lærer,
Bredebro
Refshauge, Gudrun, sygeplejerske,
Bredebro
Styrk, Anders, gårdejer,
Borg mark

Brøns sogn:

Freudentahl, J. S., mekaniker,
Brøns

Burkal sogn:

Eg-Larsen, forstander, Rends
efterskole
Lyksholm, Kaj, sognepræst,
Burkal

Hjerpsted sogn:

Nielsen, Otto, landmand, Koldby

Hviding sogn:

Jacobsen, Axel, sognepræst,
Hviding

Højst sogn:

Thorup, W. S., lærer, Alslev

Løgumkloster flække:

Bekke, Ferdinand, rentier
Kjems, Holger, farmaceut
Ravn, Marie, skoleinspektør

Løgumkloster landsogn:

Bærenholdt-Jensen, Gregers,
lærer, Ellum

Møgeltønder sogn:

Borg, Chr. C. M., seminarieelev,
Møgeltønder
Gregersen, Viggo, kommune-
kasserer, Møgeltønder
Iversen, Hans, gårdejer,
Bønderby
Jørgensen, K. M., sognepræst,
Møgeltønder

Rabsted sogn:

Beckmann, Viggo, landmand,
Korup
Jensen, K. Riisberg, pastor,
Rabsted
Mathiesen, Niels, medhjælper,
Korup
Schmidt, Hans, forpagter, Hejsel

Rømø sogn:

Jørgensen, Christian, sognepræst,
Rømø

Skast sogn:

Refslund-Hansen, Marten, gård-
ejer, Skastgård

Spandet sogn:

Lustrup, Niels H., rentier,
Spandet

Tinglev sogn:

Andersen, Chr., sognepræst,
Tinglev

Ubjerg sogn:

Krebs Lange, lærer, Sæd
Rasmussen, A., sognepræst,
Ubjerg

Vodder sogn:

Krogh, P. Moustén, værkfører,
Nørregård, Renbæk

SYDSLESVIG

Egernførde kreds:

Bak, Jens, lærer, Egernførde
Callø, Iver, direktør, Egernførde
Jensen, Jacob Kruse, lærer,
Ascheffel
Jørgensen, Jørgen, lærer,
Egernførde
Lorenzen, Christian, lærer,
Egernførde
Munk-Pedersen, Else, skoleleder,
Egernførde

Ejdersted kreds:

Eggers, Jacob, landmand,
Augusten Kog

Flensborg by:

Balle, Jens, dr.
Christensen, Eva, lærerinde
Christensen, Jes, rektor
Futtrup, Anders, Dansk ung-
domshjem
Eckell-Jessen, A. P., ingeniør
Henningsen, Hans, skibsmægler
Jessen, Fr. prokurist
Jessen, Marie, lærerinde
Matlok, Norbert, boghandler

Nielsen, Vibeke, fru
 Schlesinger, M., fhv. lærerinde,
 frk.
 Schütt, Christian, bankdirektør
 Tychsen, Hermann, rektor
 Weiss, Anna Marie, fru

Flensborg kreds:

Futtrup, Jens, seminarie-
 forstander, Hanved
 Lieb, Axel, skoleleder, Flensborg
 Sporskifte
 Ohlsen, Oluf, grosserer, Lyksborg
 Petersen, Ellen Margr. Busk,
 børnehavelærerinde,
 Harreslevmark
 Reinholdt, Chr., lærer, Langbjerg

Husum kreds:

Grundmann, Hilde, frk., Husum

Rendsborg kreds:

Uhrenholdt, Søren, rektor,
 Rendsborg

Slesvig kreds:

Albertsen, Sigurd Boye, over-
 lærer, Kappel
 Breddam, Laur., lærer, Slesvig
 Hansen, Christa, fru, Ølsbyskov
 Holm, Frants, skoleleder,
 Nyberend

Jørgensen, Anne, lærerinde,
 Sdr. Brarup
 Jørgensen, Helga, overlærer,
 Slesvig
 Kall, Ilse, fru, Tolk-Skovby
 Lindholm, Andr., skoleleder, Tolk
 Lüddens, Elisabeth, fru, Satrup
 Meinhardt, Elly, frk., Satrup
 Nielsen, Nina, sekretær, Slesvig
 Sjøe-Petersen, Sv., skoleleder,
 Damholm
 Weber, J., landmand, Damholm
 Wehlitz, Hellmut, lærer, Hostrup

STOR-KØBENHAVN

Hansen, Johs., stud. med., Nr.
 Alle 75, København Ø.
 Hoffmeyer, Johs., lektor, Pile-
 alle 17, Holte
 Plum, D., fuldmægtig, Søborg
 Hovedgade 149, Søborg

ØVRIGE DANMARK

Heilesen, Henning, arkivar,
 Viborg
 Nielsen, E., civilingeniør, Holbæk
 Nordentoft, Jens Munck, over-
 læge, Ålborg
 Petersen, Johannes Busk,
 journalist, Holstebro
 Troelsen, Svend B., gårdejer,
 Vester Vedsted

Ved redaktionens slutning var medlemstallet steget til over 1650.

Vore tillidsmænd

ÅBENRÅ AMT

Åbenrå by:

Clausen, P., skoleinspektør,
Rugkobbelskolen
Flade, K. A., arkitekt, Kystvej 48
Jacobsen, Holger, overassistent,
Ramsherred 49 a

Bedsted sogn:

Gasberg, P., lærer, Øster Terp
skole, Bedsted Lø
Mathiesen, A., førstelærer,
Bedsted skole, Bedsted Lø

Bjolderup sogn:

Holdt, Jacob, lærer, Bjolderup
pr. Bolderslev

Bov sogn:

Harritsø, Axel, sognepræst, Bov
pr. Padborg
Wortmann, Andr., arbejdsmand,
Søndermosevej, Padborg

Egvad sogn:

Petersen, Peter Jepsen, gårdejer,
Øbening pr. Hellevad

Ensted sogn:

Fenger, Jørgen, sognepræst,
Ensted pr. Åbenrå

Felsted sogn:

Petersen, H., lærer, Felstedskov
pr. Varnæs

Gråsten sogn:

Bjerre, A. M., politimester,
Gråsten
Nissen, fru bankdirektør,
Graasten Bank

Hellevad sogn:

Hansen, Peter P., lærer, Hellevad

Hjordkær sogn:

Bøgh, Chr., sognefoged, Hjordkær

Holbøl sogn:

Petersen, P. J., provst, Holbøl pr.
Tørsebøl

Kliplev sogn:

Zachariassen, sognepræst,
Kliplev

Løjt sogn:

Jepsen, J., gårdejer, landbrugs-
kandidat, Ll. Strandgård
pr. Åbenrå

Rinkenæs sogn:

Nørgaard, Kr., forstander,
Årsbjerg pr. Rinkenæs

Rise sogn:

Larsen, N. kommunesekretær,
Rødekro

Uge sogn:

Jørgensen, H. P., rentier,
Olmersvold pr. Tinglev

Varnæs sogn:

Lauersen, Jens Chr., kontrol-
assistent, Bovrup
Schrøder, Urban, sognepræst,
Varnæs

Øster Løgum sogn:

Callø, Mads, gårdejer, Genner
Holdt, Jes M., lærer, Rugbjerg
pr. Hovslund

HADERSLEV AMT

Haderslev by:

Eriksen, Hans E., bibliotekar,
Hjortebrovej 30

Åstrup sogn:

Raun, Nis, forpagter, Nederby-
gård, Åstrup pr. Haderslev

Agerskov sogn:

Junker, Alfred, slagtermester,
Agerskov
Petersen, Andreas, købmand,
Rangstrup pr. Agerskov
Rolskov, E., lærer, Gestrup pr.
Toftlund

Aller sogn:

Boesen, gårdejer, Stubbom pr.
Fjelstrup

Bevtoft sogn:

Dinesen, Jens, gårdejer, Bevtoft
Nissen, Peter Jessen, gårdejer,
Strandelhjørn pr. O. Jerstal

Branderup sogn

Thomsen, Jacob, sogneradsform.,
Branderup mølle pr.
Branderup

Christiansfeld:

Madsen, Johan, borgmester,
Christiansfeld

Fjelstrup sogn:

Hansen, Jes, gårdejer, Fjelstrup

Fole sogn:

Filttenborg, P. P., provst, Fole

Frørup sogn:

Hansen, Niels Ebbesen, gardejer,
Bramsgård, Frørup pr.
Stepping

Gram sogn:

Weber, Peter, vognmand, Gram

Grarup sogn:

Jørgensen, Peter, graver, Grarup
pr. Haderslev

Halk sogn:

Eriksen, Erik, gårdejer, Halk pr.
Hejsager

Hammelev sogn:

Lorenzen, Chr., lærer, Hammelev

Hjærndrup sogn:

Hansen, Peter, gårdejer, Hjærndrup pr. Christiansfeld

Hjerting sogn:

Hansen, Ejnar, gårdejer, Bjørnekær pr. Rødding.
Friis, Hans, lærer Hjerting
pr. Rødding

Hoptrup sogn:

Lauritsen, H. P. forstander,
Hoptrup

Hygum sogn:

Fokdal, Hans, pens. lærer, Fæsted
pr. Sdr. Hygum

Jels sogn:

Grønbjerg, Jens, førstelærer,
Grønnebæk pr. Jels

Jegerup sogn:

Eriksen, M., førstelærer, Jegerup
pr. Vojens

Lintrup sogn:

Jensen, Hans Søholm, Tornum-
gård pr. Lintrup
Søndergaard, K. Lykke, første-
lærer, Dover pr. Lintrup

Magstrup sogn:

Dalberg, E. sognepræst,
Magstrup pr. Simmersted

Moltrup sogn:

Bjerre, Johs., sognepræst,
Moltrup pr. Haderslev

Nustrup sogn:

Sørensen, Hans M. lærer,
St. Nustrup

Rødding sogn:

Fink Hakon, gårdejer, Brænds-
trup pr. Gram
Madsen, Hans, redaktør, Rødding

Skodborg sogn:

Hansen, Chresten, gårdejer,
Højvang, Skodborg
Otto, Peter P., gårdejer,
Gejlager pr. Skodborg

Skrave sogn:

Mathisen, H., mejeribestyrer,
Skrave pr. Skodborg
Ferslev, M. P., malermester,
Københoved pr. Skodborg

Skrydstrup sogn:

Madsen, Chresten, sekretær,
Skrydstrup pr. Vojens

Sommersted sogn:

Michelsen, R., dyrlæge,
Sommersted

Starup sogn:

Nielsen, J. Finderup, førstelærer,
Starup pr. Haderslev

Stepping sogn:

Nissen, M. sognepræst, Stepping

Toftlund sogn:

Johansen, E., boghandler,
Toftlund

Tyrstrup sogn:

Bancke, Viggo C., degn, Tyrstrup
pr. Christiansfeld

Vedsted sogn:

Lomholt-Thomsen, V., sogne-
præst, Vedsted pr. O. Jerstal

Vilstrup sogn:

Kloppenborg-Skrumsager, S.
gårdejer, Kanekær pr.
Sdr. Vilstrup

Vojens sogn:

Aalling, J. Jensen, arkivar,
Vojens
Holm, Tage, sognepræst,
Vojens

Vonsbæk sogn:

Skau, Laurids, gårdejer, Ørby pr.
Vonsbæk

Øsby sogn:

Sørensen, Simeon, gårdejer,
Hajstrup pr. Øsby

Øster Lindet sogn:

Skau, Jens, forpagter, Nygård pr.
Ø. Lindet

SØNDERBORG AMT

Sønderborg by:

Huhle, Robert, redaktør, Rylen 8,
Sønderborg
Slettebo, Jørgen, museums-
inspektør, Slottet, Sønderborg

Asserballe sogn:

Christensen, Ernst, gårdejer,
Sædmosegård, Asserballe
pr. Augustenborg
Hans, Hansen, aftægtsmand,
Asserballe pr. Augustenborg

Augustenborg sogn:

Jørgensen, Jørgen, borgmester,
Augustenborg
Nielsen, Hans P., pensionist,
Osbækvej 1, Augustenborg

Broager sogn:

Hollensen, Svend, gårdejer,
Mølmark pr. Broager
Korse, Aug., forretningsfører,
Vestergade 35, Broager

Dybbøl sogn:

Ruge, Emil, keramiker, Dybbøl
mølle pr. Sønderborg

Havnbjerg sogn:

Jørgensen, Jacob, gårdejer,
Brandsbøl pr. Nordborg
Rieck, Jørgen R., vagtchef, Lærke-
vej 18, Langesø pr. Nordborg
Skov, Chr., gårdejer, Lavensby
pr. Nordborg

Hørup sogn:

Jessen, Rita, fru, Æblebjerg
pr. Hørup

Kegnæs sogn:

Andreasen, Georg, lærer, Sønder-
by skole, Kegnæs

Lysabild sogn:

Lassen, Chr., aftægtsmand,
Tinggård, Skovby
Madsen, H. C., sognepræst,
Lysabild

Nordborg sogn:

Hansen, Jes, lærer, Holm pr.
Nordborg
Jensen, R. M., lærer, Holm skole
pr. Nordborg

Notmark sogn:

Thomsen, Hans, gårdejer,
Bommerlund pr. Fynshav
Therkelsen, Frede, forstander,
Danebod pr. Fynshav

Sottrup sogn:

Bonefeld, Olav, gårdejer,
Snogbæk pr. V. Sottrup

Tandslet sogn:

Roesdahl, H., læge, Tandslet

Ulkebøl sogn:

Hansen, Martin, sognepræst,
Ulkebøl pr. Sønderborg

Ullerup sogn:

Clausen, Peter, Lundsmark pr.
V. Sottrup.

TØNDER AMT

Tønder by:

Christiansen, W., viceskole-
inspektør, Brorsonsvej 37,
Tønder
Fanø, Knud, adjunkt, Frilands-
vej 21, Tønder

Abild sogn:

Andersen, Hans, gårdejer,
Kongsbjerg pr. Tønder

Arrild sogn:

Madsen, Jeppe, gårdejer, Roost-
gård, Arrild

Ballum sogn:

Præstiin, H., førstelærer,
Bodsbøl pr. Ballum

Brede sogn:

Holdt, J., provst, dr. theol.,
Brede
Nissen, Søren, gårdejer, Harris
pr. Bredebro

Brøns sogn:

Andersen, P. Obeling, gårdejer,
Virkelyst, Brøns

Burkal sogn:

Leick, Willy, førstelærer,
Lydersholm pr. Jejsing

Bylderup sogn:

Knudsen, Nis, lærer, Bylderup

Daler sogn:

Flint, H., førstelærer, Daler
pr. Daler-Østerby

Døstrup sogn:

Schmidt, Cornelius, gårdejer,
Døstrup

Emmerlev sogn:

Larsen, L. A., pens. førstelærer,
Emmerlev pr. Højer

Hjerpsted sogn:

Brodersen, C., bagermester,
Hjerpsted pr. Højer

Hostrup sogn:

Maibøll, C., pens. lærer, Jejsing

Hviding sogn:

Warming, M., gårdejer, Råhede
pr. Hviding

Højer flække:

Hansen, Jens Møllerup, lærer,
Højer

Højer landsogn:

Kristensen, Iver, landmand,
Rudbøl pr. Højer

Højrup sogn:

Hansen, P., lærer, Højrup
pr. Arnum

Højst sogn:

Hansen, Johs., købmand, Ellehus
pr. Jejsing
Thorup, W., lærer, Alslev
pr. Ø. Højst

Løgumkloster flække:

Thomsen, P. P., kæmner,
Løgumkloster

Mjolden sogn:

Hage Petersen, rentemodtager,
Mjolden pr. Døstrup Sdrjl.

Møgeltønder sogn:

Nielsen, N. Juhl, lærer,
Møgeltønder

Nr. Løgum sogn:

Friis, Claus J., gårdejer,
Løgumgård pr. Løgumkloster
Refslund Poulsen, Jens, lærer,
Ny Bjerndrup pr. Løgumkloster

Rabsted sogn:

Christensen, S. N., førstelærer,
Rabsted

Randerup sogn:

Brodersen, Anders, landmand,
Randerup pr. Ballum

Rejsby sogn:

Petersen, Niels, forpagter,
Kærbølling, Rejsby

Roager sogn:

Gad, Uffe K., gårdejer, Ravnholt
pr. Roager

Rømø:

Schmidt, Alfred, købmand,
Kongsmark

Skast sogn:

Nielsen, Jørgen, lærer, Skast
pr. Ballum

Skærbæk sogn:

Fromsejer, skovrider, Skærbæk

Spandet sogn:

Schmidt, Peter, gårdejer,
Spandetgård, Spandet
pr. Arnum

Tinglev sogn:

Schmidt, Laur., lærer, Bajstrup
pr. Tinglev

Visby sogn:

Schmidt-Nielsen, K., lærer, Visby

Vodder sogn:

Kjær, Hans, gårdejer, Gånsager
pr. Frifelt

SYDSLESVIG

Flensborg:

Madsen, Thomas, lektor, Duborg-
skolen

Angel:

Petersen, H. F., pastor, Satrup/
Angel
Büchert, Nic., lærer, Husby/
Angel

TILLIDSMÆND

Midlandet:

Paulsen, Erik, Musbæk pr.
Harreslev
Andresen, Katrine, fru, Hyllerup,
Flensborg Land

Vestlandet:

Dinsen Hansen, skoleinspektør,
Nibøl

Schubert, Lars, amtssekretær,
Husum

Syd:

Kürstein, Poul, bibliotekar,
Plessensgade 1 a, Slesvig
Hansen, Andreas, lærer, Vester-
mølle, Rendsborg Nørreamt

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

har følgende styrelse:

formand: arkivar Peter Kr. Iversen,
Åbenrå

kasserer: fuldmægtig Olav Christensen,
Haderslev

sekretær: lærer Chr. Stenz, Åbenrå

amtsudvalgsformænd:

gdr. Ernst Christensen, Asserballe

skoleinspektør P. Clausen, Åbenrå

pastor Tage Holm, Vojens

gdr. H. F. Petersen, Satrup, Angel

gdr. Cornelius Schmidt, Døstrup

styrelsesmedlemmer iøvrigt:

viceskoleinspektør Werner Christiansen,
Tønder

adjunkt Knud Fanø, Tønder

professor, dr. phil. Troels Fink, Århus

provst, dr. theol. Jens Holdt, Brede

landsarkivar Johan Hvidtfeldt, Viborg

fhv. højskoleforstander Hans Lund,
Tanderupgård

museumsinspektør Hans Neumann,
Haderslev

eresmedlemmer:

fhv. museumsinspektør,

dr. phil. M. Mackeprang, København, og

fhv. amtslæge, dr. H. Lausten-Thomsen,
Åbenrå

formanden, kassereren og sekretæren

danner forretningsudvalg

museumsinspektør J. Slettebo,

Sønderborg, fungerer som hjælpesekretær

redaktionsadresser:

Sønderjyske årbøger: Knud Fanø,

Frilandsvej 21, Tønder

Sønderjysk månedsskrift:

Werner Christiansen,

Brorsonsvej 37, Tønder

Skriftrækken: Peter Kr. Iversen,

Kystvej 10, Åbenrå

kassererens adresse:

Olav Christensen, Christiansfeldvej 30,

Haderslev, giro: 42682

ældre årbøger og skrifter

bestilles hos kassereren

Sønderjysk månedsskrift bestilles hos

Werner Christiansen,

Brorsonsvej 37, Tønder

medlemsbidrag, hvorfor medlemmerne

modtager Sønderjyske årbøger,

udgør 7,50 kr. årligt + porto

indmeldelser modtages af

alle styrelsesmedlemmer og

de lokale tillidsmænd.

Sønderjyske årbøger i kommission hos

Danske Boghandleres Kommissionsanstalt,

Nyropsgade 19, København V.

